

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Almazova Şəms Vaqif qızı

**“Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ilə qarşılıqlı iqtisadi
əlaqələri və onların inkişaf perspektivləri”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin adı:

Magistratura mərkəzi

İxtisasın adı:

Dünya iqtisadiyyatı

**Elmi rəhbər:
rəhbəri:**

Magistr proqramının

Bakı – 2015

Mündəricat

Giriş.....3-6

I FƏSİL.BEYNƏLXALQ İQTİSADI İNTEQRASIYA BİRLİKLƏRİNİN MEYDANA GƏLMƏSİNİN NƏZƏRİ VƏ KONSEPTUAL ƏSASLARI.

1.1Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya birliklərinin nəzəri əsasları.....7-19

1.2 Avropa İttifaqının iqtisadi inteqrasiya birliyi kimi yaranmasının nəzəri – konseptual əsasları.....19-30

1.3Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə qarşılıqlı əlaqələrinin mahiyyəti və xüsusiyyətləri.....30-39

II FƏSİL.MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANIN AVROPA İTTİFAQI İLƏ QARŞILIQLI İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ.

2.1. Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsinin mövcud vəziyyəti və təhlili.....40-50

2.2. Avropa İttifaqının Azərbaycanla qarşılıqlı əlaqələrində mövcud proqramlar və onların həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri.....

III FƏSİL. AZƏRBAYCANIN AVROPA İTTİFAQI İLƏ QARŞILIQLI İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAFI PERSPEKTİVLƏRİ.

3.1. Avropa İttifaqının qonşuluq siyasətinin mahiyyəti və inkişafı istiqamətləri.....

3.2. Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin inkişaf perspektivləri.....

Nəticə və təkliflər.....

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

Resume.....

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dünya iqtisadiyyatı və BİM sisteminin yüksəlməsinin ən vacib qanunauyğunluqlarından biri kimi beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya proseslərinin inkişafı, dünya ölkələri arasında beynəlxalq əməkdaşlığın daha da genişlənməsi 90-cı illərdə dünya təsərrüfat əlaqələri sistemində baş verən obyektiv proseslərin və əsaslı keyfiyyət və kəmiyyət dəyişikliklərinin məntiqi davamı kimi qiymətləndirilməlidir. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya hal-hazırda qlobal iqtisadi yüksəlişin, ümumiyyətlə iqtisadi tərəqqinin ən vacib növünə çevrilərək, müasir BİM sisteminin daha da təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynayır.

Qloballaşma və beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya proseslərinin inkişaf etdiyi bu zamanda keçid iqtisadiyyatı ölkələrinin, həmçinin Azərbaycan Respublikasının hazırkı və gələcək iqtisadiyyatının inkişafı xarici iqtisadi təsirlərdən, onun digər xarici ölkələri ilə qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlığının genişləndirilməsindən və beynəlxalq iqtisadi sistemin ən rəşional formada inteqrasiyasından birbaşa asılıdır.

Keçid iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycan öz iqtisadi və sosial inkişafında indiyə qədər alternativ olmayan, tamamilə yeni kəmiyyət və keyfiyyət parametrləri ilə ifadə olunan bir dövrünü yaşayır. Respublika tərəfindən əsaslı iqtisadi islahatlar və köklü sistem dəyişiklikləri, digər tərəfdən isə ölkənin dünya iqtisadiyyatına və dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminə fəal surətdə inteqrasiyası həyata keçirilir.

Bu baxımdan dünya ölkələri arasında beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi və bu əsasda milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatına daxil olmasının səmərəli üsullarının təmin olunması postsovet ölkələrinin iqtisadiyyatla bağlı metodlarının inkişafının əsasını təşkil edir. Bu cəhətlərdən Azərbaycan Respublikasının, hazırda, dünya regionunda iqtisadi və siyasi güc mərkəzlərindən biri olan Avropa İttifaqı ilə əlaqələrini və əməkdaşlığını genişləndirməklə Avropa iqtisadiyyatına daxil olması əsas məqsədlərindən birinə çevrilmişdir.

Aİ ilə Azərbaycan Respublikasının sərbəst qarşılıqlı iqtisadi əlaqələri 1991-ci ildə ölkəmizin müstəqillik əldə etməsindən etibarən daha da inkişaf etməyə başlamışdır. Bir sözlə, Avropa İttifaqı tərəfindən Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi 31 dekabr 1991-ci il tarixində tanınmış və 27 fevral 1992-ci ilin tarixində tərəflər arasında rəsmi əlaqələr qurulmuşdur. Həmin vaxtdan başlayaraq Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında iqtisadi əməkdaşlıq bir çox əsasda inkişaf edir. Bu baxımdan, “MDB ölkələrinə Texniki Dəstək”(TACİS) proqramı ilk irimiqyaslı layihə kimi qiymətləndirilə bilər. Eyni zamanda, 1993-cü ildə irəli sürülmüş “Avropa-Qafqaz-Asiya Trans-Nəqliyyat Dəhlizi”(TRASEKA) layihəsi, 1996-cı ildə Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında bağlanan “Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi”(TƏS), 2004-cü ildən reallaşdırılan Avropa Qonşuluq Siyasəti (AQS) və 2009-cu ildə AQS-nin məntiqi davamı qismində irəli sürülmüş Şərq Tərəfdaşlıq (ŞT) təşəbbüsü xüsusi qeyd olunmalıdır.

Tədqiqatın öyrənilmə vəziyyəti. Avropa regional iqtisadi inteqrasiyasının və eləcə də, Aİ ilə Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin bir sıra mühüm ümumnəzəri problemləri və praktiki məsələləri xarici ölkələrin görkəmli alimləri və Azərbaycanın iqtisadçı-alimləri tərəfindən icra olunmuş və onların əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Bunlardan A.Müller-Armak, M.Alle, B.Belaşa, Y.Timbergen, R.Kuper, A.Marşal, Q.Myürdal, R.Hrbek, M.Fridman, P.Mandell, V.Lazonisk, F.Max lup, R.Lipsev, C.Mid, Q.Kryomer, C.Vayner, Pkruqmen, P.Lindert, M.Obsfeld və s.o cümlədən respublikanın iqtisadçı – alimlərindən A.Nadirov, A.Ələsgərov, Ş.Hacıyev, Ə.Muradov, R.Həsənov, A.Şəkərəliyev, Ə.Əlirzayev, Z.Səmədzadə, Ə.Bayramov və başqalarını göstərmək olar.

Bu müəlliflərin əsərlərində Avropa inteqrasiyasının problemləri əsasən ümumnəzəri və inteqrasiya formalarının təkamülü kontekstdə tədqiq edilmiş və çox sanballı nəticələr əldə edilmişdir. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə isə beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın müxtəlif

problemləri əsasən Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinin misalında tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Disertasiya işinin əsas məqsədi Aİ çərçivəsində beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya proseslərinin inkişaf qanunauyğunluqlarını, Azərbaycanın Avropa iqtisadi məkanına inteqrasiyasının inkişaf xüsusiyyətlərini və müasir vəziyyətini hərtərəfli təhlil etmək və qiymətləndirməkdən ibarətdir.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün disertasiya işində aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- Aİ çərçivəsində beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya proseslərinin nəzəri-konseptual əsaslarının və müasir inkişaf mərhələsinin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi;
- Avropa İttifaqı-Azərbaycan Respublikası əlaqələrinin müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi;
- Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan Respublikası arasında qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlığının təhlili və qiymətləndirilməsi;
- Müasir dövrdə Aİ-nin xarici iqtisadi strategiyasının əsası kimi AQS-nin mahiyyəti, onun həyata keçirilməsi mexanizmləri;
- Azərbaycan və Aİ arasında qarşılıqlı iqtisadi inteqrasiya maraqlarının inkişaf perspektivlərinin qiymətləndirilməsi.

Tədqiqatın obyektini kimi Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan Respublikasının iqtisadi əməkdaşlığı seçilmişdir.

Tədqiqatın predmetini Azərbaycan Respublikasının Avropa iqtisadi məkanına inteqrasiyasının gücləndirilməsinin nəzəri, metodoloji və praktiki məsələlərinin öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın həcmi və strukturu. Disertasiya işi giriş, üç fəsil, 7 paragraf, nəticə və təkliflər, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir. İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısında Azərbaycan, rus və türk dillərində olan ədəbiyyat mənbəyi və internet səhifəsi göstərilmişdir.

I FƏSİL.BEYNƏLXALQ İQTİSADI İNTEQRASIYA BİRLİKLƏRİNİN MEYDANA GƏLMƏSİNİN NƏZƏRİ VƏ KONSEPTUAL ƏSASLARI.

1.1.Beynəlxalq iqtisadi integrasiya birliklərinin nəzəri əsasları.

Beynəlxalq iqtisadi integrasiya proseslərinin nəzəri dərkinə sistemli yanaşma 1950-ci illərdən başlamışdır.Bu mövzuda ilk tədqiqat əsəri J.Vaynerin “The Customs Unions issue” adlı kitabı olmuşdur.

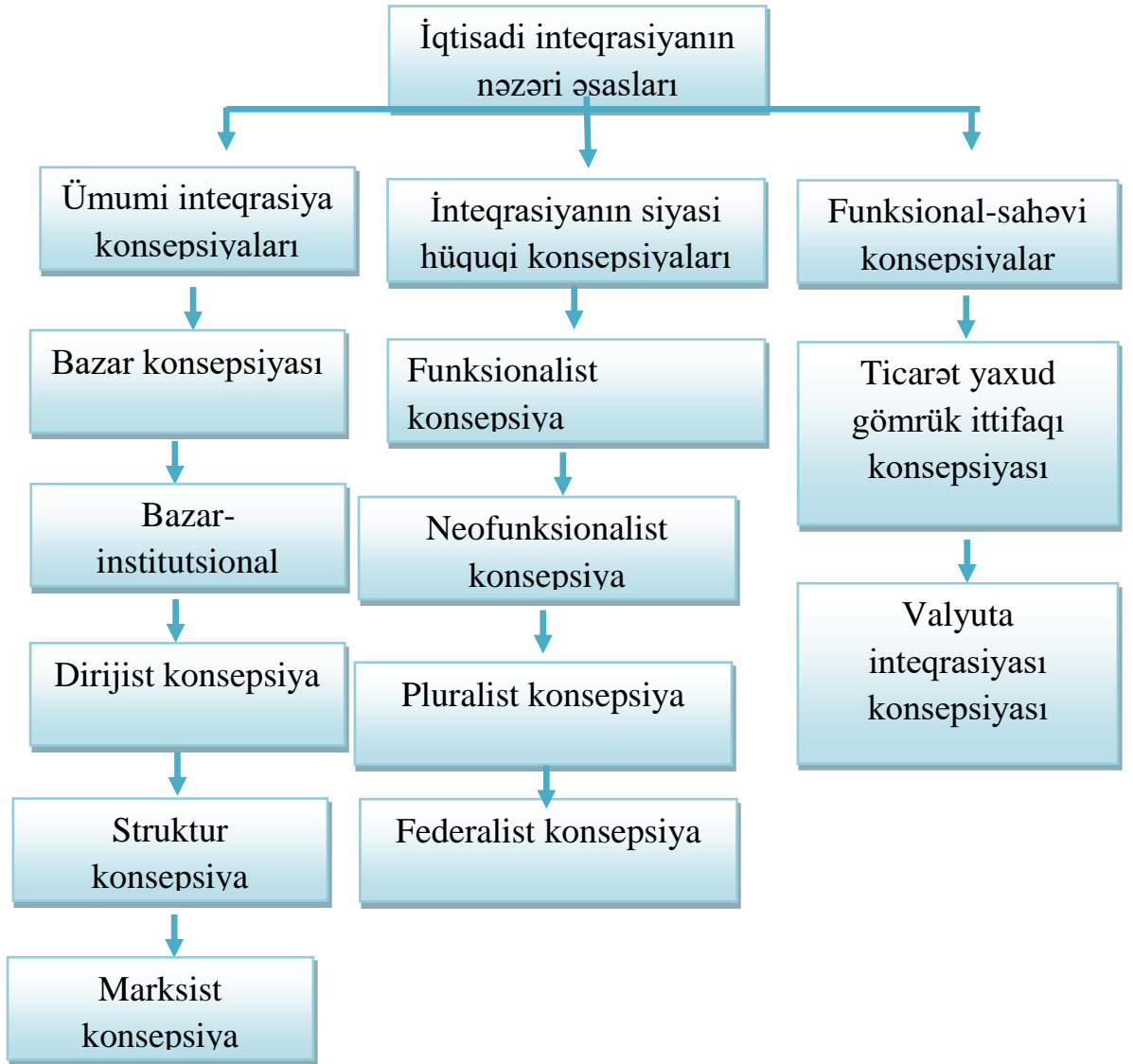
XX əsrin II yarısından etibarən sənaye dövlətlərinin sürətli iqtisadi inkişafı,regional nəqliyyat və kommunikasiya vasitələrinin sürətli təkmilləşməsi nəticəsində məhsullar və xidmətlərlə regional ticarətin güclü inkişafı baş verdi.Regional ticarət istehsal amillərinin(kapital,işçi qüvvəsi və texnologiyalar) regional hərəkətinin müxtəlif formaları ilə daha sıx surətdə toxunmağa başladı və bunun yekununda sərhədi tək cə hazır əmtəə deyil,həm də onun istehsal amilləri keçməyə başladı.Məhsulun məbləğində əks olunan mənfəət tək cə milli iqtisadiyyatlar çərçivəsində deyil,həm də xaricdə qurulmağa başlandı.Məhsullar və xidmətlərlə regional ticarətin və istehsal amillərinin regional hərəkətinin qanunauyğun yekunu kimi iqtisadi integrasiya meydana gəldi.[6,77s]

İntegrasiya sözü latın sözü olub, “integro”-təzələnmə, tamamlanma və “inteqrer”-tam sözlərindən törəmiş,birləşmə,bütünləşmə mənasını daşıyır.

Beynəlxalq iqtisadi integrasiya milli təsərrüfatların yaxınlaşmasına,qarşılıqlı uyğunlaşmasına,dövlətlərarası sazişlər formasında,razılaşdırılmış halda xüsusi orqanlar tərəfindən tənzimlənən obyektiv iqtisadi qarşılıqlı təsir prosesidir.Regional iqtisadi integrasiya proseslərinin əsasında sərbəstfəaliyyətdə olan subyektlərin iqtisadi fikirləri və regional əmək bölgüsü durur.Regional iqtisadi integrasiya məhsul və xidmətlərin azad hərəkəti,işçi qüvvəsi və kapitalın regional

hərəkəti,qarşılıqlı iqtisadi, siyasi,sosial,elmi-texniki,valyuta-maliyyə, xarici və hərbi siyasət anlaşması ilə reallaşdırılır.Dünya ölkələri iqtisadi inteqrasiya vasitəsi ilə öz istehsal güclərini,istehsalın səmərəliliyini və əhalinin həyat səviyyəsini yüksəltməyə səy göstərirlər.

Şəkil 1.1

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya ilə bağlı bir çox konsepsiyalar mövcuddur ki, onları şərti olaraq şəkil 1.1-dəki kimi göstərmək olar.[6,43 s]

Bazar konsepsiyasının yaradıcıları(Vayner,Lipsej,Repke,Predolem və s.) iqtisadiyyatı tənzimlənməsində bazarın ən səmərəli vasitə olması ideyasını əsas götürürlər.Buna görə də,inteqrasiyanı bir neçə dövlətin ərazisi sahəsində vahid bazar məkanının qurulması kimi başa

fikirləşirlər. Bu vəziyyətin qurulması üçün də xarici ticarət və valyuta sferalarında dövlət müdaxiləsi olmamalıdır. İnteqrasiya blokuna daxil olan dövlətlər arasında bazar subyektlərinin əməyi üzərindən bütün qadağalar götürülməli və nəinki hazır əmtəə və xidmətlərin, eləcə də istehsal amillərinin blokdaxili azad hərəkəti təmin olunmalıdır.

Bazar institusional konsepsiya inteqrasiya fəaliyyətində bazarın ilkin rolunu yox etməməklə yanaşı, həmin prosesin qənaətcil gedişi üçün fəvqəl hökumət komitə və komissiyalarının qurulmasını planlaşdırır. İnteqrasiya prosesi nəinki milli bazarların bağlanması gətirib çıxarır, o həm də təsərrüfat siyasətinin fərqli cəhətlərinin ölkələrüstü qurumlar tərəfindən əlaqələndirilməsinə də səbəb olur. Bazar institusional konsepsiya bazar strukturundan müxtəlif olaraq bəzi məsələlərin həllini də planlaşdırılır. Bunlara-iqtisadiyyatda sabitliyə yol verməmək, iqtisadiyyatda məşğulluğa nail olmaq, geri qalmış rayonları genişləndirmək, milli və regional korporasiyaların fəaliyyətini tənzimləmək və.s.

Dirijist konsepsiyanın yaradıcıları kimi tanınan tədqiqatçıları (R.Kuper, A.Marşall, Q.Murdal, Y.Tinbergen) neoliberal cərəyanın əsası kimi istifadə olunan regional ticarətin neoklassik nəzəriyyəsinə kəskin tənqidi fikir birləşdirir. Onların fikrincə birləşmiş inteqrasiya olunmuş bazarda əmtəə və istehsal amillərinin azad hərəkəti inteqrasiya hadisəsinin əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi qəbul edilə bilməz. Bu konsepsiyanın görkəmli rəhbərlərindən olan Q.Murdal demişdir-real məzmunlu regional inteqrasiya üçün kainat bazarında sərbəst rəqabətin formalaşması deyil, şansların eyniliyi zəruridir ki, bu da ölkənin bazar proseslərinə aktiv müdaxiləsi olmadan qeyri-mümkündür.

Dirijist istiqamət inteqrasiyanın subyektini kimi ölkənin özünü ön plana çəkməklə, onun obyektini son dərəcə balacaladır. Yəni inteqrasiya prosesi yalnız hüquqi əsaslara uyğun olaraq ölkələrarası əməkdaşlıq formalarını, başqa sözlə makrosəviyyəni əhatə edir. Modern zamanda

İEÖ-lərin inteqrasiya qruplaşmalarının praktikasi göstərir ki, dirijist konsepsiyanın mövqeləri getdikcə gücsüzləşməkdədir.

Struktur konsepsiyanın əsası Y.V.Şişkov tərəfindən həyata keçirilmişdir. Bu konsepsiya öz mahiyyəti etibarlı ilə dirijist yanaşmanın ön prinsiplərinə dayanır. Bu yanaşmada başlıca diqqət inteqrasiya hadisəsində inhisarların yeri və roluna, eləcə də onların əməyinə yekununda meydana çıxan struktur problemlərə yönəldilir.

Marksist konsepsiya barəsində isə yalnız retrospektiv tərəfdən söz açmaq mümkündür. Belə ki, ifrat ideologiyalaşdırılmış yanaşmanın bariz təcrübəsi olan marksist konsepsiya inteqrasiya hadisələrinin mərkəzləşdirilmiş direktiv fəaliyyətinə əsaslanır və bu prosesdə bazar infrastrukturunun rolunu tamamilə inkar edir. Marksist konsepsiya iqtisadi inteqrasiyanın yalnız şaquli istiqamətdə getdiyi ideyasına gəlir, bu da yekunda beynəlxalq dövlətlərin milli müstəqilliklərinin itirilməsi və güclü tərəflərdən ifrat asılılığa gətirib çıxarır.

Pluralist konsepsiya.Pluralist konsepsiyanın tərəfdarları milli inkişaf və beynəlxalq inteqrasiya proseslərini bir-birinə zidd olan cəhətlər kimi deyil,qarşılıqlı surətdə tamamlanan iqtisadi hadisə formasında qəbul edirlər. Başqa sözlə,dövlətin digər ölkələrlə inteqrasiya prosesinə qoşulması dərəcəsi onun sosial-iqtisadi və siyasi inkişafının artım sürətləri ilə düz mütənasibdir. Bu konsepsiyanın tərəfdarlarının fikirlərinə görə inteqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi üçün ənənəvi hökumətlərarası təşkilatların fəaliyyəti kifayətdir.

Federalist konsepsiya.Bu konsepsiyanın qurucuları inteqrasiya prosesinin 3 pillədən ibarət olduğunu göstərirlər: gömrük ittifaqı; iqtisadi və valyuta ittifaqı və siyasi ittifaq.Bütün federalistlərə görə inteqrasiya prosesi öz yekununda fəvqəlhökumət səviyyəli birliyin yaranması ilə sonuclanmalıdır və regional hakimiyyət bütün məsələlərdə mərkəzi mövqeyə malik olmalıdır.Bununla belə,federalist konsepsiyada 2 yanaşmanı fərqləndirmək mümkündür:

1)Klassik yanaşma-bu yanaşmanın xarakterik cəhəti kimi ümumdünya dövlətinin müxtəlif səpkilərdə konstitusiyasının hazırlanmasını və əsas diqqətin gələcəkdə formalaşacaq fəvqəlhökumət orqanlarının fəaliyyətinintənzimlənməsi üzərində cəmləşdirilməsini göstərmək olar.

2)Sosioloji yanaşma-Bu istiqamətdə fəaliyyət göstərən tədqiqatçıların fikrincə, federalist mövqedən arzu edilən nəticələrin əldə olunması üçün zəruri olan şəraitin formalaşdırılması gərəklidir.

Funksionalist konsepsiya. Funksionalistlərə görə ehtiyac yaxud funksiyalar stil dəyişiklikləri vasitəsilə ödənilir.Onlar siyasi fərqlənmələrin texnoloji və iqtisadi pillələrin tam təsiri altında olduğu ideyasını irəli sürürlər.Məsələn, texniki tərəqqinin təminatının zəruriliyi və iqtisadi inkişaf problemlərinin həlli bu istiqamətdə funksional fəaliyyəti həyata keçirən və milli sərhədlər çərçivəsindən kənara çıxan təşkilatlar sisteminin yaradılmasını tələb edir.Bu qəbildən olan beynəlxalq təşkilatların yaranması məsələsi funksionalist nəzəriyyənin mərkəzi məsələsidir.

Neofunksionalist konsepsiya. Digər konsepsiyalarla fərqləndirdikdə bu konsepsiya nisbətən yaxın keçmişdə yaranmışdır.Konsepsiyanın əsas istinad nöqtələri kimi “maraqlı qruplar” nəzəriyyəsi və sistemli təhlil üsulları mövcud olur.Neofunksionalistlərin əsas məqsədi funksionalistlərin klassik baxışlarını siyasi mübahisə və konfliktlərin həlli nəzəriyyəsi ilə, sintez etmək yolu ilə, onların yanaşmalarında açıq-aydın müşahidə olunan birtərəfliliyi aradan qaldırmaqdır. Bu birləşmə siyasətin müxtəlif “maraqlı qruplar” arasında baş verən mübarizə sferası kimi qəbul edilməsi bazasında həyata keçirilir.Neofunksionalistlərin ideyasına görə, siyasi inteqrasiyanın marağı fərqli siyasi qüvvələr (partiya, hökumət, beynəlxalq təşkilatlar və s.) arasındakı qarşılıqlı sürətli təsirdir.

Gömrük ittifaqı konsepsiyası. Bu konsepsiya amerikan tədqiqatçısı Ç.Vayner tərəfindən yaradılmış və sonrakı zamanlar də genişləndirilmişdir.Konsepsiyaya görə inteqrasiya blokuna daxil olan

dövlətlər arasında ticarət məhdudiyyətləri aradan qaldırılmalı və üçüncü dövlətlərə qarşı vahid gömrük tarifi tətbiq edilməlidir. Konsepsiyada başlıca münasibət müqayisəli üstünlüklər prinsipi əsasında istehsalın ixtisaslaşması sonucunda inteqrasiya olunan dövlətlərin yaşayış səviyyəsinin yüksəlməsi üzərində cəmləşdirilmişdir.

Valyuta inteqrasiyası konsepsiyası. Valyuta inteqrasiyası dedikdə, beynəlxalq səviyyədə valyuta siyasətinin əlaqələndirilməsi istiqaməti, valyuta-kredit və maliyyə şirkətlərinin yaradılması prosesi anlaşılır. Valyuta inteqrasiyasının əsas prioritetləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- 1) Milli valyutaların qarşılıqlı tanınması və region çərçivəsində sərbəst dönərliyinin təmin olunması;
- 2) Milli valyuta kurslarının razılaşdırılmış nisbətində kəskin dəyişikliklər baş verdiyi təqdirdə bütün üzv ölkələrin kollektiv surətdə valyuta müdaxiləsini həyata keçirməsi;
- 3) Müştərək sabitləşdirmə fondlarının yaradılması;
- 4) Regional hesablaşma vahidinin dövriyyəyə buraxılması;
- 5) Üzv ölkələrin vahid valyutaya keçidi;
- 6) Regional səviyyədə vahid mərkəzi bankın yaradılması və s.

Valyuta inteqrasiyası öz mahiyyəti etibarlı ilə beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın iqtisadi ittifaq mərhələsində həyata keçirilən prosesdir.

İstehsalın miqdarı sürətlə artan sənayeləşmiş dövlətlərdə daxili bazarın çatışmazlığı iqtisadi inteqrasiyanı və buy olla bazarın həcmnin genişləndirilməsini tələb edir. Onlar İEOÖ-lər ilə daxili bazarları birləşdirərək sənayeləşmə sürətini yüksəltməyə səy göstərirlər. [6,41-69s]

Dünya ölkələri arasında qlobal qarşılıqlı asılılıq ictimai həyatın bütün sferalarını əhatə etməklə həm İEOÖ-lərin İEO-lərdən, həm də İEO-lərin İEOÖ-lərdən idxal-ixrac asılılığına gətirib çıxarır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişaf etmiş ölkələrdən idxal-ixrac asılılığı, nəinki elm tutumlu məhsulların, yeni texnika və texnologiyaların,

kapitalın və.s hətta istehlak mallarının idxalatı həyata keçirilmədən, inkişaf etmiş ölkələrin köməyi olmadan sözü gedən ölkələrin böyük əksəriyyəti düşdüüyü “tilsimli dairə”dən öz “ daxili imkanları” hesabına çıxma bilməyəcəkdir. Beləki “ Üçüncü dünya” ölkələrinin demək olar ki, heç biri ilə investisiya resursları milli iqtisadiyyatın tələbatını ödəyəcək səviyyədə deyildir. Digər tərəfdən iqtisadiyyatın dirçəldilməsi uzun müddət tələb edir ki, bu vaxt intervalında əhalinin həyat səviyyəsini sabit saxlamaq (heç olmasa yaşayış minimumu səviyyəsində) zəruridir. Ən azı ona görə ki, cəmiyyətdə baş verə biləcək sosial partlayışın qarşısını almaq mümkün olsun. Bu da yalnız xarici iqtisadi əlaqələrin səmərəli təşkili və inkişafı ilə bağlıdır. İnkişaf etmiş ölkələrin inkişaf etməkdə olan ölkələrdən idxal-ixrac asılılığı isə xammal və yarım-fabrikatları əsasən “Üçüncü dünya” ölkələrindən idxal edirlər. Məsələn, dünya iqtisadiyyatının əsas güc mərkəzlərindən biri olan Yaponiyanın iqtisadiyyatı bütövlükdə idxal edilmiş xammal əsasında inkişaf edir. Digər tərəfdən bu ölkələrin məcmu istehsalının böyük hissəsi (50-55%-i) ixracata yönəldilir.

İnteqrasiyanın ən vacib xüsusiyyətləri aşağıdakı keyfiyyət göstəriciləri ilə ifadə etmək mümkündür:

- 1) İnteqrasiya blokunun tamlığı. Bir və ya bir neçə dövlətlər arasında əlaqə və əməkdaşlıqlar məcmusundan eyni dərəcəli əlaqə və münasibətlərin ayrılması vasitəsilə göstərilir;
- 2) Bloka daxil olan dövlətlərin əlaqələrində inteqrasiya əlaqələri son dərəcə mühümdür. Yəni bu əlaqələr bölündükdə hər bir milli iqtisadiyyatın normal fəaliyyəti və inkişafı üçün vacib olan şərtlər sırasına daxildir;
- 3) İnteqrasiya şəraitində həm daxili, həm də xarici qarşılıqlı əlaqələrin formalaşması və inkişafı məqsədyönlü xarakter daşımaqla bəhəm bu və ya digər dərəcədə nizamlanır.

Regional iqtisadi inteqrasiya prosesində iki üsul özünü göstərir: regional yaxınlaşma və beynəlxalq yaxınlaşma. Beynəlxalq miqyasda

bərabərləşmə dünyə ticarətində tətbiq edilən tarif və qeyri-tarif qadağalarının vasitəsilə aradan qaldırılması yolu ilə həyata keçirilir. Regionla eyniləşmə zamanı isə regional iqtisadi təşkilatlar yaradılmaqla üzv dövlətlərin xarici iqtisadi əlaqələri və ümumiyyətlə iqtisadi siyasəti uyğunlaşdırılır. Dövlətlər siyasi baxımdan da bir-birinə yaxınlaşırlar, milli siyasət uzlaşdırılır.

Qeyd edə bilərik ki, regional iqtisadi inteqrasiya onu ölkələrarası digər qarşılıqlı iqtisadi fəaliyyət formalarından fərqləndirən bir sıra əhəmiyyətli xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur:

- Üzv ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının yaxınlaşması və qarşılıqlı uyğunluğu;
- Milli iqtisadiyyatlarda bu proseslə əlaqədar olan struktur dəyişiklikləri;
- Üzv ölkələrin iqtisadiyyatını birləşdirən beynəlxalq iqtisadi komplekslərin formalaşması;
- Inteqrasiya prosesinin məqsədyönlü tənzimlənməsi zərurəti;
- Inteqrasiyanın regional xarakteri;
- Inteqrasiya prosesinin dönməzliyi;
- Milli istehsal proseslərinin bir-biri ilə qarşılıqlı yaxınlaşması, beynəlxalq çərçivəsində istehsal prosesinin texnologiya vahidliyinin formalaşması;
- İstehsalda, elm və texnikada regional ixtisaslaşma və kooperasiyanın dərin inkişafı;

Beləliklə, iqtisadi inteqrasiya-dövlətlərin milli təsərrüfatlarının dərin səviyyəli qarşılıqlı iqtisadi tamamlama və əmək bölgüsü əsasında həyata keçirilən siyasi, iqtisadi birliyi prosesidir. Inteqrasiya üzv ölkələrin iqtisadi inkişafında mühüm rol oynamaq iqtidarındadır. Belə ki, inteqrasiya təsərrüfat subyektlərinin müxtəlif resurslardan istifadə imkanlarını, eləcə də alışı və satışı bazarlarını genişləndirir. Beynəlxalq iqtisadi birliyin formalaşması həmin ölkələrin bazar subyektlərinə üçüncü ölkələrin analoji qurumları ilə rəqabətdə bir sıra üstünlüklər verir və zəruri hallarda bu ölkələr tərəfindən himayəçilik siyasəti yeridilir. Həmçinin, blokdaxili sosial problemlərin həlli xeyli asanlaşır.

İnteqrasiya 2 formada təzahür edir:kəmiyyət və keyfiyyət baxımından. Kəmiyyət tərəfdən son zamanlarda makroregionçuluğun daha geniş zarakter alması,əvvəlki razılaşmaların təzələnməsi və s.qeyd etmək olar.Keyfiyyət tərəfdən dərininə regional təsərrüfatçılığın artması,inteqrasiyanın yetkin formalarından istifadə edilməsi diqqəti cəlb edir.

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya bura daxil olan ölkələr üçün aşağıdakı şərtləri yaradır:

1. İnteqrasiya münasibətləri bu qruplaşma daxilində maliyyə, material, əmək, yeni texnologiya və digər resursların hərəkətinə zəmin yaradır.
2. Bütün istiqamətlərdə əlaqələri genişləndirir.
3. İqtisadi rəqabətdə müəyyən yüksəlişə nail olmaq imkanı verir.

Milli təsərrüfatların iqtisadi münasibətlərinin və əmək bölgüsünün genişlənməsində inteqrasiya obyektiv zəruri bir hadisəyə çevrilmişdir. İnteqrasiya yolu ilə xarici iqtisadi əlaqədən tutmuş istehsal dairəsi də daxil olmaqla milli təsərrüfatların yaxından birləşməsi və ərazilər üzrə təsərrüfat hadisələrinin əmələ gəlməsinə imkan yaranır.

İqtisadi inteqrasiyanın qurulması hadisəsi mürəkkəb və ziddiyətli xarakterə malikdir. Çünki, o bir çox iqtisadi və siyasi səbəblərdən irəli gəlir.İqtisadi inteqrasiyanın qurulmasının obyektiv ilkin şərtləri aşağıdakılardır:[6,63s]

- İnteqrasiya edən dövlətlərin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin və bazar yetkinliyi dərəcəsinin oxşarlığı. Çox nadir hallar istisna olmaqla, ölkələrarası inteqrasiya ya sənayecə inkişaf etmiş dövlətlər arasında, ya da İEOÖ-lər arasında olur. Hətta inkişaf etməkdə olan dövlətlər çərçivəsində də təxminən eyni iqtisadi inkişaf səviyyəsinə malik dövlətlər arasında inteqrasiya hadisələri daha aktiv surətdə gedir. Sənayecə inkişaf etmiş və İEOÖ-lər arasında inteqrasiya tipli birliklərin qurulmasına cəhd göstərilə də, bu cəhdlər özünün formalaşmasının ilkin mərhələsindədir və bu baxımdan onların səmərəlilik dərəcəsi barədə birmənalı yekun çıxarmaq mümkün deyildir. Bu halda təsərrüfat

usullarının uyğun olmaması səbəbindən İEÖ və İEOÖ-lər arasında inteqrasiya hadisələrinə assosiasiya, məxsusi əməkdaşlıq, ticarət imtiyazları və s. barədə keçid əlaqələrinin imzalanması ilə başlanır. Bu sazişlərin vaxtı daha az inkişaf etmiş dövlətdə, daha inkişaf etmiş dövlətdə mövcud olan mexanizmlərin yetkinlik dərəcəsinə uyğun olan bazar mexanizminin yaranmasına qədər uzadılır.

- İnteqrasiya dövlət iqtisadiyyatları inkişafda olduğu zaman daha müvəffəqiyyətlə inkişaf edir. Tarix artıq sübut edib ki, böhranda olan dövlətlər bir-birləri ilə çox ağır inteqrasiya olunurlar. Böhran müddətində dövlətlərdə daxili qanunvericilik daxili vəziyyətə daha çox üstünlük verir, antiböhran tədbirləri, qanunları, məhdudiyətləri və s. anlaşılır, məsələn, kapital ixracına məhdudiyət tətbiq edilir. Məlumdur ki, inteqrasiya üçün əksinə, işçi qüvvəsinin, kapitalın, məhsul və xidmətlərin hərəkətinin azadlığı lazımdır. Hələ ki zamandan böhranda olan dövlətlərin yaratdığı dayanıqlı inteqrasiya qruplaşması məlum deyildir.
- İnteqrasiya edən dövlətlərin coğrafi yaxınlığı, əksər hallarda ümumi sərhədin və tarixən formalaşmış iqtisadi münasibətlərin mövcudluğu. Dünyanın əksər inteqrasiya təşkilatları bir qitədə yerləşən, bir-birləri ilə bilavasitə coğrafi birləşmədə olan, nəqliyyat kommunikasiyalarına malik olan və çox müddət bir dildə danışan bir neçə qonşu dövlətdən başlayıb. İlk dövlətlər qrupuna, yəni inteqrasiya birliyinin təşəbbüsçüləri olan “inteqrasiya nüvəsi”nə sonradan digər qonşu ölkələrdə də qoşulmağa başlamışlar.
- İnteqrasiya edən dövlətlərin başçılarının siyasi iradəsi. Hazırda mövcud olan bütün iri inteqrasiya qruplaşmalarının qurulmasına maraqlı dövlətlərin siyasi nümayəndələrinin təşəbbüsləri təkan vermişdir. Siyasi rəhbərliyin rolu ondan ibarətdir ki, onlar öz dövlətləri üçün inteqrasiya vasitəsilə əldə edilə biləcək məqsəd müəyyən etməli və formalaşdırmalıdır. Respublikalar üçün bütün siyasi-iqtisadi yekunlar mümkün qədər dəqiq proqnozlaşdırılmalı, ilkin mərhələdə dövlətin

uğrayacağı xərclər və bu xərclərin nə zaman ödəniləcəyi və dövlətin inteqrasiyadan hansı müddətdən etibarən fayda götürəcəyi hesablanmalıdır. Siyasi nümayəndə bazar təsərrüfatı sistemi şəraitində inteqrasiyanın səmərəli getdiyini bilməlidir. Bundan əlavə, dövlətin siyasi nümayəndəliyi hansı səlahiyyətlərin “ümumi zənbil”ə göndəriləcəyinin, hansıların isə saxlanılacağını dəqiq müəyyən etməlidir. Bilinməlidir ki, dövlət üstmilli qurumların qurulmasına hazır deyilsə, onda inteqrasiya təşəbbüsü kağız üzərində qalacaq.

- Dövlətlər qarşısında inkişaf, maliyyələşdirmə, iqtisadiyyatın düzəldilməsi, siyasi əlaqələr və s. sahələrdə duran iqtisadi və digər problemlərin ümumiliyi. İqtisadi inteqrasiyaya adətən dövlətlərin önündə real şəkildə duran konkret problemlərin həlli üçün müraciət edirlər. Elə buna görədir ki, əsas problemi bazar iqtisadiyyatının əsaslarının qurulması olan dövlətlər artıq ümumi valyutanın tətbiqini tələb edən bazar inkişafı səviyyəsinə malik ölkələrlə inteqrasiya edə bilmirlər. Əsas məsələni əhalini su və qida ilə təmin etmək olan dövlətlər kapitalın azad hərəkəti problemini müzakirə edən ölkələrlə bir yerdə ola bilməzlər.

İqtisadi inteqrasiya iqtisadiyyatda iki cür effekt yarada bilər:

“Nümayiş effekti”. Inteqrasiya birlikləri yaratmış dövlətlərdə adətən müsbət iqtisadi üsullar (iqtisadi artım templərinin sürətlənməsi, inflyasiyanın aşağı düşməsi, məşğulluğun artımı və s.) baş verir ki, bu da baş verən dəyişiklikləri izləyən digər respublikalara müəyyən psixoloji təsir göstərir. Sonucda da həmin dövlətlər inteqrasiya birliklərinə üzv olmağa çalışırlar.

“Domino effekti” . Bu və ya digər regionun əksər dövlətləri inteqrasiya təşkilatlarının üzvləri olduqdan sonra həmin birlikdən kənar qalan digər beynəlxalq dövlətlərin mütləq bir sıra çətinliklərlə üzləşirlər. Bu çətinliklər birliyə daxil olan dövlətlərin iqtisadi əlaqələrinin bir-birlərinə istiqamətlənməsindən qaynaqlanır. Bu bəzən inteqrasiyadan geridə qalmış dövlətlərin ticarətinin azalmasına gətirib

çıxarır. Bu respublikalardan bəziləri inteqrasiya hadisələrdə geridə qalmaq qorxusundan hətta inteqrasiya üçün əhəmiyyətli ilkin ideyaya malik olmadan belə, inteqrasiya proseslərinə qoşulmağa önəmli olduqlarını bildirirlər.

Regional iqtisadi inteqrasiya hadisələrinin inkişafı bir sıra amillərlə əlaqədardır. Bu amillər iki yerə: inteqrasiya və dezinteqrasiya amillərinə bölünür. [10, 31s]

İqtisadi inteqrasiya amilləri:

Beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi;

Beynəlxalq ticarət;

Elmi-texniki inqilab;

Milli təsərrüfatların sosial-iqtisadi oxşarlığı, eyniliyi;

Ölkə qruplarının iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yaxınlığı;

Uzunmüddətli əməkdaşlıq;

Birgə sərhədlər və inkişaf şəraiti;

Mədəni və tarixi ənənələrinin yaxınlığı və qohumluğu;

Dövlət orqanlarının, sosial qrupların, ayrı-ayrı şəxslərin məqsədyönlü fəaliyyəti.

Dezinteqrasiya amilləri:

İdeoloji uyğunsuzluq

İqtisadi sistemin müxtəlifliyi

Ölkələrarası ənənəvi konfliktlər

Dünyəvi dinlərin müxtəlifliyi

Strateji maraqların kəsişməsi

İqtisadi inkişaf səviyyəsindəki fərqlər

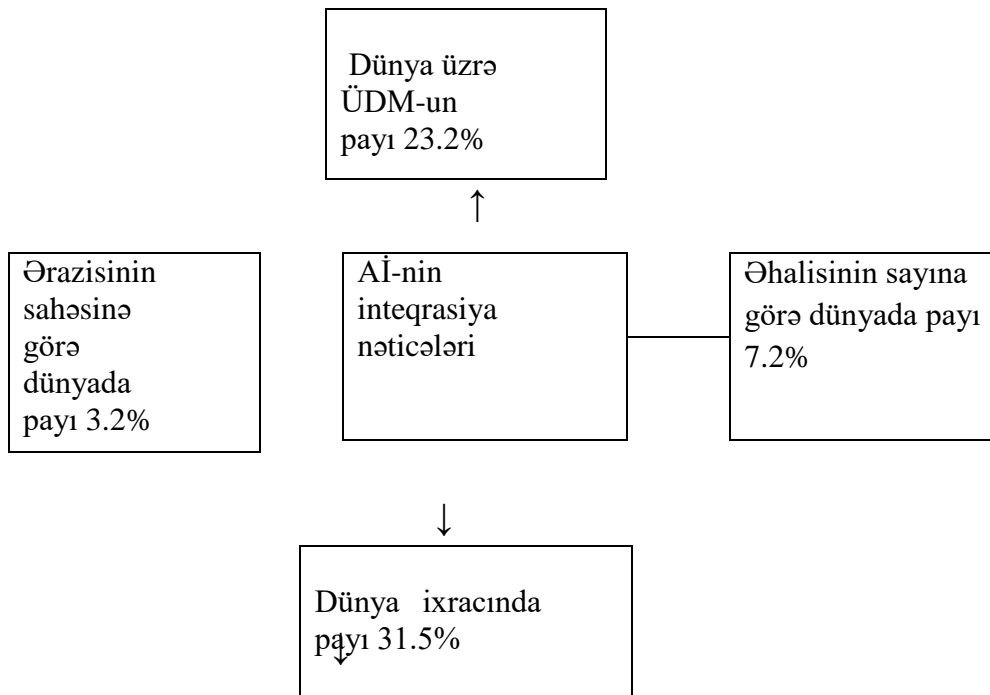
İqtisadi qarşıdurma

Dövlətlərarası siyasi münasibətlər

Milli dövlət müstəqilliyi problemi.

1.2 Avropa İttifaqının iqtisadi inteqrasiya birliyi kimi yaranmasının nəzəri- konseptual əsasları.

İqtisadi inteqrasiya dedikdə, ilk olaraq, uğurlu inteqrasiya təcrübəsi ilə xarakterizə olunan və “Vahid Avropa” ideyasının reallaşdırılmasına müvəffəq olan Avropa İttifaqı (Aİ) yada düşür. Avropa ideyasının inkişafı xronologiyasının təhlili Avropa inteqrasiyasının miqyasını, tarixi köklərini və məntiqini əsaslarını müəyyən etməyə imkan verir və müasir Aİ-nin əsasında Avropa sivilizasiyasının yaranması və inkişafı fenomeninin dayandığını göstərir. Hazırda Aİ faktiki olaraq vahid iqtisadiyyat sisteminə, balanslaşdırılmış sosial siyasətə, dünyada ən böyük ümumi bazara, ÜDM-ə və investisiya mərkəzinə malik olması ilə xarakterizə edilir.

Şakil 1.2. Avropa İttifaqının dünya iqtisadiyyatında mövqeyi

Avropada inteqrasiya prosesinin güclənməsində Avropanı iqtisadi baxımdan canlandırmağı hədəfləyən 1947-ci il tarixli Marşall planı xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Müasir Avropa inteqrasiya prosesinin başlanğıcını ideya müəllifi Jan Monne olan və polad və kömür sənayesində 50 il müddətində birgə idarəetməni nəzərdə tutan “Şuman Planı” təşkil edir.

Qərbi Avropa inteqrasiyasının əsas prinsipləri aşağıdakılardır.

-Tamamlanma prinsipi – Avropa İttifaqının hər hansı iclası elə yerdə və elə uyğun zamanda keçirilir ki,ayrı-ayrı iştirakçı dövlətlərlə müqayisədə onlar böyük səmərə verə bilər.

-Dialoq prinsipi – inteqrasiya təşkilatları daxilində bütün qərarlar üzv dövlətlər arasında qəbul olunan konsensus (razılığa) əsaslanaraq qarşılıqlı məsləhətləşmələrdən sonra qəbul edilir.

-Hüquq normaları – Avropa İttifaqının fəaliyyəti təsis müqavilələrinə əsaslanır və normativ aktlarla tamamlanır.Eyni zamanda iştirakçı ölkələrin qanunları Avropa İttifaqının hüquq normalarına uyğunlaşdırılır.

Avropa Birliyi iqtisadi əməkdaşlığın yeni hüquqi forması kimi meydana çıxmışdır. Birlik formal olaraq müstəqil, lakin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan üç təşkilatın — 1951-ci ildə yaradılmış Avropa Kömür və Polad Birliyi(AKPB), 1957-ci ildə yaradılmış Atom Enerjisi üzrə Avropa Birliyi (Avrotom) və həmin ildə yaradılmış Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq Birliyinin(AİƏB) birləşməsindən yaradılmışdır. Avropa İttifaqı özündə həm beynəlxalq təşkilatlara xas olan əlamətləri, həm də federativ dövlətə xas əlamətləri birləşdirir.Birliyin təkamül tarixini 3 mərhələyə bölmək olar:[7,23-29]

- 1) 1958-1968-ci illər: Bu dövrdə üzv ölkələr arasında bütün məhdudiyyətlər aradan qaldırılmış və “ümumbazar” formalaşdırılmışdır;
- 2) 1969-1992-ci illər: “Ümumbazar” öz mahiyyəti etibarını ilə iqtisadi ittifaqa çevrilir ki, bu da Birlik daxilində vahid siyasi-iqtisadi məkanın təşəkkülü üçün əlverişli zəmin yaradır.Bu prosesdə 1987-ci ildə qəbul edilmiş Vahid Avropa Aktı xüsusi rol oynayır.1991-ci ilin dekabr ayında bağlanan Maastrixt sazişi Avropa Birliyinin inkişafında mühüm

əhəmiyyət kəsb edir. Bu saziş Birliyin funksiyalarını və səlahiyyətlərini genişləndirməklə İqtisadi İttifaqın hüquqi təsbitini həyata keçirir. Sazişə görə Birliyin səlahiyyətlərinə aşağıdakılar aid edilir;

- Vahid valyutanın yaradılması və idarə edilməsi;
- Vahid iqtisadi siyasətin formalaşdırılması, gücləndirilməsi və onun üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi;
- Azad və ədalətli rəqabət prinsipi əsasında vahid bazarın təşəkkülü;
- İnkişaf etmiş və iqtisadi cəhətdən geri qalmış ölkələr arasında vəsaitlərin yenidən bölgüsü və artım templərinin uyğunlaşdırılması;
- Qanunçuluğun mühafizəsi;
- Ayrı-ayrı vətəndaşların fundamental insan hüquqlarının mühafizəsi və inkişafı;
- Xarici işlər və təhlükəsizlik problemlərini bütövlükdə əhatə edən vahid xarici siyasətin idarə edilməsi;

Beləliklə, Maastrixt sazişi Avropada super regional dövlətin yaradılması prosesini xeyli gücləndirmişdir.

3) 1993-cü illər: Bu mərhələdə valyuta ittifaqının yaradılması və vahid valyutaya keçidlə əlaqədar yeni dövlətin formalaşması prosesi başa çatmışdır.

1993-cü il noyabr ayının 1-dən Avropa İqtisadi Birliyi Avropa İttifaqı adlandırıldı. Bu təşkilatın təsis edici və fəaliyyəti üçün əsas olan sənədlər aşağıdakılardır:

- 1951-ci il: ağır sənaye sahəsinin inkişafı üçün Avropa Kömür və Polad Birliyi (AKPB) yaradılması barədə altı Qərbi Avropa dövlətinin (Belçika, Almaniya, İtaliya, Lüksemburq, Niderlandiya, Fransa) razılıq imzalandı;
- 1957-ci il: atom enerjisi üzrə Avropa Birliyi (Avratom) yaradılması və xarici ticarət əlaqələrinin liberallaşdırılması üçün Avropa İqtisadi Birliyinin (AİB) yaradılması barədə müqavilə (Roma müqaviləsi) bağlandı;

-1965-1967-ci illər: AKPB,Avrotom və AİB-ni özündə birləşdirən Avropa Birliyi üçün vahid orqanların yaradılması barədə müqavilə (Brüssel müqaviləsi) bağlandı;

-1971-ci il: Həyati əhəmiyyətli məsələlər üzrə birgə qərarların qəbul edilməsi barədə müqavilə (Lüksemburq müqaviləsi) bağlandı;

-1987-ci il: ümumi iqtisadi və siyasi məkana doğru Qərbi Avropa ölkələrinin inkişaf proqramı xarakterində Vahid Avropa Aktının (1993-cü ilə kimi vahid daxili bazar yaratmaq və siyasi əməkdaşlığa doğru irəliləmək məqsədi qoyulmuşdur. Avropa Parlamentinə, Avropa Birliyinin qərarları üzərinə veto qoymaq hüququ verilmişdir) qəbulu;

-1990-ci il: Vahid Avropa Aktının (VAA) praktiki reallaşması üzrə Şengen sazişinin (saziş əsasında 1993-cü ildən hər hansı iştirakçı dövlətdən alınmış viza əsasında vətəndaşlar Avropa Birliyi üzvü olan ölkələrin sərhədlərini keçmək hüququ əldə edirlər) imzalanması;

-1993-cü il: Avropa İqtisadi Birliyinin Avropa İttifaqına transformasiyası haqqında Maastrixt müqaviləsinin bağlanması.Bu müdaxilə vahid valyuta,hüquq və siyasi məkan yaradılmasını başa çatdırmış və integrasiyanı daha da dərinləşdirmişdir;

-1997-ci il: Sosial sahədə əməkdaşlığın gücləndirilməsi və Avropa İttifaqı çərçivəsində əhalinin miqyasının liberallaşdırılması barədə saziş (Amsterdam sazişi) imzalanmışdır;

Göstərilən hüquqi aktlarda Avropa İttifaqının əsasən təşkilati hüquqi quruluşu ifadəsini tapmışdır. Bu sazişlər Avropa İttifaqının qəbul etdiyi bir çox normativ aktlarla birlikdə xüsusi hüquq sistemini təşkil edir. Bu sistem də son dövrdə Avropa İttifaqı Hüququ və Avropa Hüququ adlanır. Avropa İttifaqının məqsədlərinə Avropa xalqlarının sıx ittifaqını yaratmaq,daxili sərhədləri olmayan məkan,vahid valyuta yaratmaqla uzun müddətli iqtisadi tərəqqiyə yardım etmək, ümumi nailiyyəti mühafizə edib,inkişaf etdirmək aiddir.

Bu istiqamətlərdə üzv ölkələr qarşılıqlı ticarətdə rüsumların tam aradan qaldırılmasına, vahid xarici gömrük tarifləri müəyyən edilməsinə,

bir-biri ilə ticarət əlaqələrində miqdar məhdudiyyətinin aradan qaldırılmasına, vətəndaşların məhsulun və kapitalın sərbəhlərdən azad hərəkətlərinə, vahid ticarət siyasətinin həyata keçirilməsinə, ümumi hesabat vahidi yaradılmaqla əlaqələndirilən valyuta-maliyyə sisteminin yaradılmasına, vahid pul vahidinin (avro) dövriyyəyə buraxılmasına, əhalinin sosial hüquq və təminatının unifakasiyasına (vahid şəkli salınması), vahid patent sisteminin yaradılmasına nail olmuşdur. Milli vətəndaşlıq mühafizə olunmaqla Avropa İttifaqı üzvü olan ölkələrin vətəndaşları İttifaq vətəndaşlığı da əldə etmişlər.

Avropa İttifaqı, dövlətlərarası və çoxmillətli bir qurumdur. İttifaqda rəsmi olaraq 11 dildən istifadə olunur. İttifaq daxilində bəzi məsələlərdə dövlətlərarası saziş və konsensus tələb olunur. Ancaq müəyyən hallar da millətlərustü idarəetmə orqanları, üzvlərin anlaşması olmadan da qərar qəbul edə bilər. Avropa İttifaqının bu tipli səlahiyyətlərə malik ən mühüm orqanları Avropa Komissiyası, Avropa Parlamenti, Avropa İttifaqı Şurası, Avropa Ədalət Məhkəməsi və Avropa Mərkəzi Bankıdır. Avropa Parlamentini Avropa İttifaqı vətəndaşları 5 ildən bir səsvermə yolu ilə seçirlər. Roma Sazişində orqanlar qanunvericilik, icra və məhkəmə funksiyalarını həyata keçirən orqanlar şəklində nəzərdə tutulmuşdur:

1. İcra orqanı - Avropa Komissiyası və Avropa Şurası
2. Qanunvericilik orqanı - Avropa Parlamenti
3. Məhkəmə - Avropa Ədalət Məhkəməsi

Bundan başqa iqtisadi, sosial və regional mənfəət qruplarını təmsil edən müxtəlif məsləhət heyətləri vardır. Birliyin taraz inkişafına yardım edən layihələrin maliyyələşdirilməsini asanlaşdırmaq məqsədilə qurulan bir Avropa İnvestisiya Bankı mövcuddur. Bunlardan başqa Avropa Pul İnstitutu, Mərkəzi Avropa Bankı və Təftişetmə qurumu və şikayət qəbul edən Ombudsman mövcuddur.

-Nazirlər Şurası- ittifaqın qanunverici orqanı olmaqla hakimiyyət sistemində başlıca rol oynayır. Vahid regional siyasətin realizasiyası

haqqında qərar məhz bu orqan tərəfindən qəbul edilir. Üzv ölkələrin səs kvotaları onların iqtisadi gücləri ilə müəyyənləşdirilir.

-Avropa Parlamenti- Üzv dövlətlərin milli parlamentləriylə oxşar haqlara sahib olan Avropa Parlamenti AB xalqlarının demokratik siyasi iradəsini təmsil edir. 1979-cu ildən bu yana vahid dərəcəli ümumi seçimlə 5 illik iş başına gələn Avropa Parlamentinin cavabdehlikləri bunlardır: Komissiya tərəfindən edilən qanun təkliflərini Şuraya da bildirərək (məsləhət üsulu, əməkdaşlıq üsulu, ortaq- qərar üsulu, Parlamentin fikir uyğunluğu) qanuniləşdirir. Bundan başqa hər il Dekabr ayında Avropa Birliyi büdcəsini (1995-ci ildə təxminən 80 milyard ECU) təsdiqləyir.

-Avropa Zirvəsi – Avropa Zirvəsi AB-yə üzv ölkələrin dövlət və hökumət başçılarıyla Avropa Komissiyası Başçısını qurulmuş olduğu 1974-cü ildən bəri ildə ən azı iki dəfə bir araya gətirir.

-Avropa Şurası – Avropa Şurası üzv ölkələrin Xarici İşlər Nazirlərindən ibarət olmaqla birlikdə gündəmdəki mövzuya görə ələ alınacaq mövzularla əlaqəli nazirlər səviyyəsində təmsilçilərdən də təşkil oluna bilər. Cəmi 9 fərqli Şura tərkibi vardır: Ümumi İşlər və Xarici əlaqələr, İqtisadi və Maliyyə İşləri (Ecofin), Ədalət və Daxili işlər, Xidmətə alma, Sosial Siyasət, Sağlamlıq və İstehlakçı Haqları, Rəqabətlik (Daxili Bazar, Sənaye və Araşdırma), Nəqliyyat, Telekommunikasiya və Enerji, Kənd təsərrüfatı və Balıqçılıq, Təhsil, Gənclər və Mədəniyyət.

-Avropa Komissiyası – Avropa Komissiyası AB siyasətilərinin planlaşdırıcısı və koordinatorudur. Qanun təklifləri hazırlayır, Parlament və Şuraya təqdim edir.

-Ali Maliyyə Məhkəməsi – Mərkəzi Lüksemburqda yerləşən Ali Maliyyə Məhkəməsi 1975-ci ildə qurulmuşdur, Avropa Birliyi büdcəsinin qayda və məqsədlərə görə istifadə edilməsini təmin edir.

-İqtisadi və Sosial Komitə və AKPB məsləhət Komitəsi – İqtisadi və Sosial Komitə fərqli təzyiq qruplarının Avropa Birliyində təmsilinə şərait yaradan məsləhət qurumudur. Komitə Avropa Şurasına,

Komissiyaya və Parlamentə məsləhətçilik edir və işləri ilə bu qurumların daha demokratik qurum olmasını təmin edir.

-Avropa İnvestisiya Bankı – Avropa Birliyinin maliyyə qurumu olan Avropa İnvestisiya Bankı 1958-ci ildə Roma Anlaşması ilə Birliyin hədəflərini həyata keçirməsinə kömək edərək investisiyanı maliyyələşdirmək məqsədilə qurulmuşdur.

-Avropa Mərkəzi Bankı və Avropa Pul İnstitutu – Avropa Mərkəzi Bankı (ECB) Avropa Pul Birliyinin yaranmasından etibarən 1 oktyabr 1998-ci ildə fəaliyyətə başlamış, yeni pul vahidi Euro da 1 yanvar 1999-cu ildə bank işlərində istifadə edilməyə başlamış və 1 yanvar 2002-ci ildə tədaviyə çıxarılmışdır.

-Ombudsman – Ombudsman Avropa Birliyi ölkələrində yaşayan şəxslərin, qurumların və şirkətlərin haqlarını hər hansı bir pis idarəetmə tətbiq olunması qarşısında qorumaqla vəzifələndirilmiş yoxlama qurumu və şikayət müraciəti olunan yer, yəni məqamdır.

Avropa İttifaqının büdcəsi aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşır:

1.İttifaqa üzv olan ölkələrin məcmu daxili məhsulundan 1.2-1.3% həddində ayırmalar;

2.Xüsusi vəsaitlər (idxal rüsumları, gömrük rüsumları, əlavə dəyər vergi -sinin bir hissəsi və s.). Büdcənin 66.5%-i vahid kənd təsərrüfatı siyasətinin həyata keçirilməsinə yönəldilir. Regional və sosial məsrəflərin büdcədə xüsusi çəkisi müvafiq olaraq 7.5 və 6.6% təşkil edir. Dünya ticarətinin 39-49%-i ittifaqa daxil olan ölkələr tərəfindən həyata keçirilir.

Hazırda Avropa İttifaqı çərçivəsində inteqrasiya prosesinin tam şəkildə yekunlaşmasına və regional sosial-iqtisadi inkişafın artımına təsir göstərən iki əsas problem mövcuddur:

1)Valyuta ittifaqı və vahid valyutanın tətbiqi problemi;

2)Demoqrafik problem.

Valyuta integrasiyasının zəruriliyini dərk edən üzv ölkələrin hökumət başçıları 1969-cu ildə Haaqada keçirilən müşavirədə həm iqtisadi,həm də valyuta ittifaqının paralel surətdə yaradılması haqqında qərar qəbul etdilər.İqtisadi ədəbiyyata “Verner planı” kimi daxil olan bu qərarın həyata keçirilməsi 10 ilə nəzərdə tutulurdu.Həmin dövrdə valyuta integrasiyası prosesi aşağıdakı istiqamətlərində gedirdi:

-İqtisadi-valyuta siyasətinin əlaqələndirilməsi məqsədi ilə hökumətlərarası məslə- hətləşmələrin aparılması;

-Dar çərçivədə sərbəst kursların tətbiqi(“avropa valyuta planı”).

-Avropa İqtisadi Birliyinin Amerika valyutasından asılılıq səviyyəsini azaltmaq məq- sədi ilə valyuta müdaxiləsi həm dollar,həm də Avropa valyutaları ilə aparılması;

-0.888671 q.xalis qızılla,1975-ci ildən isə Birliyin valyuta səbətində uyğun müəyyən- ləşdirilən Avropa hesablaşma vahidinin tətbiqi;

-Banklar arasında hesablaşmaların həyata keçirilməsi və tədiyyə balanslarında yaranan qısamüddətli kəsrin aradan qaldırılması məqsədi ilə dövlətlərarası qarşılıqlı kreditləşdirmə sisteminin formalaşdırılması;

-Avropa İqtisadi Birliyinin büdcəsinin yaradılması;

-Dövlətlərarası valyuta-kredit və maliyyə institutlarının təşkili(Avropa İnvestisiya Bankı,Avropa İnkişafı Fondu,Avropa əməkdaşlığı fondu).

Bunlara baxmayaraq,Avropa valyuta sistemini yalnız 1979-cu ildə təşkil etmək mümkün oldu.Əlbətdə valyuta integrasiyası prosesində regional valyuta sisteminin təşkili çox mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir.Lakin bu sistemin bir sıra xarakterik nöqsanları integrasiyanın arzu edilən sürətlə inkişafına aşağıdakı səbəblər üzündən imkan vermirdi:

1)Avropa valyuta sistemində bütün üzv ölkələrin valyutaları daxil edilmişdir.

2)Üzv ölkələrdə iqtisadiyyatın struktur uyğunsuzluğu,inkişafın səviyyələri və artım sürətləri arasındakı fərqlər,inflyasiya,tədiyyə balansının vəziyyəti.

3)Avrupa valyuta sisteminə xarici amillərin təsiri müntəzəm olaraq güclənir;

4)Üzv ölkələrin mərkəzi bankları arasındakı qarşılıqlı əməliyyatlarda kollektiv valyuta vahidinin rolu zəifdir və s.

Avropa İttifaqı çərçivəsində inteqrasiya proseslərinin sürətlənməsi baxımından Roma müqaviləsində bəzi dəyişikliklər aparılması zərurəti meydana çıxmışdır ki, bu da Maastrixt sazişinin müddəalarında öz əksini tapdı.Saziş iqtisadi və valyuta ittifaqına keçidi dörd mərhələdə nəzərdə tutur.

Birinci mərhələ faktiki olaraq 1990-cı ildən başlamışdır.Bu mərhələdə əsas məqsədlər blokdaxili qarşılıqlı əlaqələrdə valyuta məhdudiyyətlərini tamamilə ləğv etmək iqtisadi inkişaf səviyyələrini bir-birinə yaxınlaşdırmaq,inflyasiyanın sürətini aşağı salmaq və büdcə kəsininin ixracına nail olmaqdan ibarətdir.

İkinci mərhələ Avropa Valyuta Əməkdaşlığı Fondunun Avropa Valyuta İnstitutu ilə əvəz etməklə 1994-cü ildən başlayır.Bu mərhələ də əsas diqqət Avropa Mərkəzi Banklar Sisteminin təşkilinə,Nazirlər Şurasının direktivləri əsasında üzvölkələrin iqtisadi və pul-kredit siyasətlərinin koordinasiyasına və s.yönəldilmiş- dir.

Üçüncü mərhələ 1 yanvar 1997-ci ildən başlanmışdır.Bu mərhələdə Avropa Mərkəzi Bankının yaradılması,vahid valyutaya keçid nəzərdə tutulur.Avropa İttifaqının 15-16 dekabr 1995-ci il tarixli zirvə toplantısında məhz yuxarıda göstərilən problemlər müzakirə edilmişdir.

Dördüncü mərhələ İttifaqın vahid valyutası kimi ekyünün saxlanılma imkanları tükənmişdir.Yeni kollektiv valyuta “avro” yaratmaq təşəbbüsü reallaşır. Avroya keçidin ssenarisi işlənib hazırlanmış və Avropa Komissiyası,eləcə də üzvölkələrin maliyyə nazirləri tərəfindən bəyənilmişdir.1998-ci ilin əvvəlinə avrovalyutaya keçmək imkanları

olan ölkələrin siyahısı tərtib edilmişdir. Üzvölkələrin iqtisadi vəziyyəti Maastrixt sazişində təsbit edilmiş aşağıdakı konvergeniya meyarlarına uyğun olması qərara alınmışdır.

- Dövlət borcu ümumi daxili məhsulun 60%-dən çox olmamalıdır;
- Dövlət büdcəsinin kəsiri ümumi daxili məhsulun 3%-nə qədər təşkil edə bilər;
- Mübadilə kursları və faiz dərəcəsi sabit olmalıdır;
- Inflyasiyaya nəzarət edilməli və onun səviyyəsi minimuma endirilməlidir.

1999-cu il yanvarın 1-dən etibarən Avropa Mərkəzi Bankı fəaliyyətə başlamış və əməliyyatlar vahid valyuta əsasında aparılmışdır. Eyni zamanda blokdaxili maliyyə valyuta-kredit siyasətinin həyata keçirilməsi Valyuta İttifaqına həvalə edilmişdir.

Yekun mərhələsi 2002-ci ili əhatə edir. Həmin il milli valyutalar dövriyyədən çıxarılarq və vahid Avropa valyutası “avroya” keçilmişdir.

Avropa İttifaqının sosial-iqtisadi inkişafı qarşısına çıxan başlıca problemlərdən biri də demoqrafik situasiyadır. Müasir dövrdə Avropanın demoqrafik inkişafının iki konsepsiyası irəli sürülür: stabilləşmə və depopulyasiya.

Birinci konsepsiyanın tərəfdarları Avropa demoqrafik situasiyanın müasir vəziyyətinin 2025-ci ilə qədər sabitləşməsinin mümkün olduğu fikrini irəli sürürlər. Buna aktiv demoqrafik siyasət, eləcə də, demoqrafik inkişaf göstəricisinin təbii təkamülü hesabına nail olunacağına ümid edilir.

Depopulyasiya modeli isə müvcud demoqrafik təmayüllərin ekstropulyasiyasına əsaslanır.

Avropada demoqrafik situasiyanın ikinci böyük problemi millətin qocalma-sıdır. Bu həm iqtisadi, həm də sosial baxımdan ağır nəticələr verə bilər. Demoqrafik vəziyyətin getdikcə pisləşməsi əhəlinin və işçi

qüvvəsinin dövlətlərarası miqrasiya- sını sürətləndirməklə bütövlükdə İttifaq çərçivəsində aktual problemlərdən birinə çevrilməkdədir.

Beləliklə,bütün çətinliklərə və ümumi inkişafın xüsusiyyətlərindən doğan problemlərə baxmayaraq Avropa İttifaqı beynəlxalq səviyyəli integrasiya bloku kimi sürətli inkişafını davam etdirməkdədir.Mərkəzi və Şərqi Avropa və Aralıq dənizinin 10 ölkəsi Avropa İttifaqına ötən il qəbul edilmişdir.[6,76-95 s.]

1.3Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə qarşılıqlı əlaqələrinin mahiyyəti və xüsusiyyətləri.

1990-cı ildə Sovet İttifaqının sonlanması və “soyuq müharibə”nin bitməsi nəticəsində regional münasibətlərdə yeni sistemin formalaşması başladı.Bu sistemin iştirakçılarında biri yeni müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan Respublikası oldu.

1991-ci ildə müstəqilliyini əldə etdikdən sonra Azərbaycan Respublikasının qarşısında bir çox vacib proseslər dururdu.İlk növbədə,inzibati-amirlik idarəetmə sistemindən liberal idarəetmə sistemə keçid təşkil edilməli idi.Həm də, bu vəzifə regionda və kainatda bu istiqamətdə gedən hadisələrlə uyğunlaşdırılmış formada həyata keçirilməli idi. Digər mühüm bir vəzifə, beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuş ümumi demokratik dəyərlərə, insan hüquq və azadlıqlarına əsaslanan vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması idi. Həmçinin, Azərbaycanın yerləşdiyi regionun geosiyasi və geostrateji baxımdan əlverişli şəraitinə malik olması onun dünyaya fəal integrasiyasını, həm qonşuları, həm də digər region dövlətləri ilə əlaqələrdə balanslaşdırılmış siyasət yürütməsini şərtləndirir.Azərbaycanın xarici siyasətinin prioritet istiqamətlərinə aşağıdakılar aid edilir: [2,30s]

---

1 «МЭМО» Журнал, № 4,2002, səh.12

2 «Европа: вчера, сегодня, завтра», М, 2002, стр. 739

3 В.К.Ломакин «Мировая экономика», М, 1998, стр.486

- 1) Respublikanın müstəqilliyini, suverenliyini, ərazi bütövlüyünü, təhlükəsizliyini qorumaq və bunları regional təhlükəsizlik sistemi ilə əlaqələndirmək;
- 2) Mənafeləri Azərbaycanın milli və dövlətçilik istəkləri ilə uyğun gələn dövlətlərlə daha sıx əlaqələr qurmaq, müttəfiqlik etmək və bununla da, respublikamızın beynəlxalq sistemdə mövqeyini gücləndirmək;
- 3) Dünyada baş verən hər hansı bir gərginliyin və ya münaqişələrin aradan götürülməsinə nail olmaq;
- 4) Milli iqtisadi istəklərə müvafiq xarici iqtisadi siyasət həyata keçirmək və milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasını təşkil etmək;
- 5) Dünya dövlətləri ilə elmi, mədəni, humanitar münasibətlər qurmaq, regional və beynəlxalq şirkətlərlə fəal şəkildə əməkdaşlıq etmək və s.

Məlumdur ki, bütün bu vəzifələrin həyata keçirilməsində yeni regional sistemin əsas mərkəzi olan Qərbi dünya ilə sıx siyasi, iqtisadi, mədəni əlaqələrin qurulmasını və bu əraziyə uğurlu inteqrasiya siyasətinin qurulmasını zəruri edirdi. Həmçinin, Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu və ÜTT ilə səmərəli münasibətlərin qurulması da əsas prioritet təşkil edir . Bunun üçün keçid iqtisadiyyatlı bir dövlət kimi Azərbaycan Respublikasının modern dünya təsərrüfatı hadisələrinə fəal qoşulması və global geoiqtisadi məkanda baş verən yeni hadisələrə və meyillərə reaksiya verməsi də tələb olunurdu. Azərbaycanın dünya inteqrasiya proseslərinə qoşulmasını vacib edən amillərə aşağıdakıları aid etmək olar:

-Azərbaycanın təbii coğrafi və tarixi baxımdan şərtlənən inteqrasiya proseslərindən kənar qalması qeyri-mümkündür;

-ümumplanet səviyyəsi almış inteqrasiya proseslərinin köməyi ilə Azərbaycan keçid dövrünün ağırlarını axıradək yaşamadan siyasi və iqtisadi yüksəlişi təmin edə bilər;

- Azərbaycan Avropa inteqrasiya proseslərinə qoşulmaqla Qarabağ münaqişəsinin dinc yollarla həll edilməsi üçün beynəlxalq dəstək əldə edə bilər;
- inteqrasiya prosesləri nəticəsində formalaşmaqda olan ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələr respublikamızın müstəqilliyinin və suverenliyinin beynəlxalq sığortası ola bilər;
- Azərbaycanın Avropa inteqrasiya proseslərinə qoşulması iki yolla gedir:Avropa dövlətləri ilə əlaqələrin genişləndirilməsi və Avropa beynəlxalq qurumlarının fəaliyyətində iştirak etmək;
- çoxtərəfli əməkdaşlığın dərinləşməsi cəmiyyətimizin daha da demokratikləşməsi,demokratik təsisat və qurumların formalaşması prosesinin isə daha da sürətləndirilməsi deməkdir;
- inteqrasiya prosesləri nəticəsində Azərbaycanda Avropa nümunəsində sivil dövlətin yaranması gerçəkləşəcək,başlıca meyarı insan hüquq və azadlıqlarına hörmət olan azad sahibkarlığa və bazar iqtisadiyyatına əsaslanan cəmiyyət qurulacaqdır;
- inteqrasiya proseslərinin dərinləşməsi gedişində memarının Azərbaycan olduğu “Qafqaz evi” reallaşa bilər;
- Azərbaycanın geosiyasi mövqeyi və strateji əhəmiyyəti ona Mərkəzi Asiya-Avropa münasibətlərində körpü rolunu oynamaq imkanı verir;
- Azərbaycan nefti və digər təbii sərvətləri Avropanı daim cəlb etdiyi üçün inteqrasiya proseslərinin qarşılıqlı sintezi Azərbaycanda daxili sabitliyin və xarici uğurların etibarlı təminatına çevrilə bilər ki,bu nəticə etibarlı ilə qüdrətli Azərbaycan dövlətini şərtləndirər;
- inteqrasiya prosesləri dünya tamlığının formalaşmasına istiqamətləndiyi üçün bu yolla “Qafqaz evi”nin “Avropa evinə” qovuşması mümkündür;
- inteqrasiya proseslərinə qoşulmaqla Azərbaycan beynəlxalq təhlükəsizlik və sülh uğrunda mübarizə orbitinə daxil ola bilər.

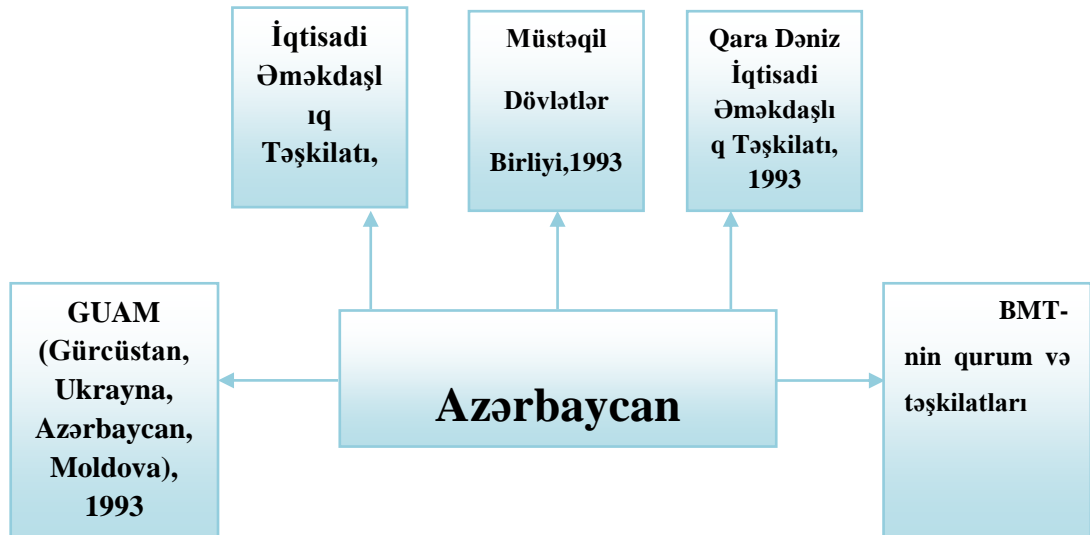
Bu amillərin reallaşdırılması üçün, Azərbaycanın Aİ ilə hərtərəfli əməkdaşlığının yaradılması və inkişaf etdirilməsi mühüm əhəmiyyətə

malikdir. Başqa sözlə, Azərbaycanın Avropa məkanına inteqrasiyanı özünün xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyən etməsi həm xarici, həm də daxili situasiyanın xüsusiyyətləri ilə şərtlənən obyektiv zərurətdən irəli gəlmişdir.

Lakin, qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycanın Avropa məkanına inteqrasiyası sadə və düzxətli proses deyildir. Belə ki, Azərbaycanın Avropaya inteqrasiyası regionun siyasi-hüquqi arxitekturasını təşkil edən dörd beynəlxalq strukturla – Aİ, ATƏT, Avropa Şurası və NATO ilə sıx qarşılıqlı əlaqələrin qurulmasını və milli maraqlar tələb etdikdə adı çəkilən təşkilatların tamhüquqlu üzvü olmasını ehtiva edir . Qeyd olunan beynəlxalq şirkətlər vahid bir Avropa ərazisini yaratsalar da, Azərbaycanın bu strukturlara ayrı-ayrılıqda inteqrasiyası xarakterinə, intensivliyinə və formasına görə bir-birindən əhəmiyyətli şəkildə fərqlənir.

Azərbaycanın beynəlxalq inteqrasiya birliklərində iştirakı barədə ümumi məlumatı şəkil 1.3-də görmək olar:

Şəkil 1.3

Azərbaycanın Avropa strukturlarına inteqrasiyası prosesinin fərqli amillərə görə fərqlənməsinə təsir göstərən ilkin amil bu şirkətlərin məzmun baxımından bir-birindən fərqlənməsidir. Başqa sözlə, sözügedən şirkətlər vahid bir Avroatlantik ərazisi yaratsalar da,

mahiyyətlərinə, fəaliyyət istiqamətlərinə, Avropada və dünyada gedən hadisələrə təsiretmə imkanlarına və vasitələrinə görə bir-birindən ciddi şəkildə fərqlənirlər. Belə ki, Avropa Şurası, əsasən, siyasi-hüquqi bazalardan istifadə etməklə üzv ölkələr arasında əlaqəyə töhfə verirsə, NATO hərbi və hərbi-siyasi vasitələrə, Aİ isə əvvəlki iki şirkətin istifadə etdiyi üsullar da daxil olmaqla, başlıca olaraq, iqtisadi mexanizm və üsullara üstünlük verir. [2,43 s]

İkinci amil daha çox birinci amildən əmələ gəlir və münasibətlər üçün sözügedən təşkilatların irəli sürdükləri şərtlərdə öz əksini tapır. Belə ki, əgər ATƏT-ə üzv olmaq və onun potensial imkanlarından istifadə etmək üçün heç bir ilkin şərt irəli sürülmürsə, bunun əksinə olaraq, Avropa Şurası, NATO və Aİ ilə əməkdaşlıqlarının qurulması, inkişaf etdirilməsi və tamhüquqlu üzv olmaq hadisəsi bir sıra qəliz və yerinə yetirilməsi uzun zaman tələb edən, bəzi hallarda isə hətta milli istəklərin müəyyən elementlərinin qurban verilməsi ilə müşayiət olunan şərtlərin qəbul olunmasını vacib edir .

Üçüncü amil Azərbaycanın yerləşdiyi ərazinin xarakteri və daşdığı millimənəvi amillər sisteminin yaratdığı imperativlərlə əlaqədardır. Azərbaycanın sivilizasiyaların toqquşduğu coğrafiyada yerləşməsi, eyni zamanda, həm Avropaya inteqrasiya etməsi, həm də müsəlman aləminin bir hissəsi kimi bu mədəniyyətin irs və təfəkkürünün daşıyıcısı olması onun üzərinə tarixi bir vəzifə – Qərblə Şərq arasında körpü rolunu oynamaq, hər iki sivilizasiyanın müsbət əlamətlərinin özündə ehtiva edən siyasi-hüquqi model qurmaq vəzifəsi qoyur. Bu tərəfdən yanaşdıqda, Azərbaycanın Avropaya inteqrasiyası birtərəfli hadisəsi ola bilməzdi və bu istiqamətdə göstərilən səylər müsəlman dövlətlərin hərtərəfli əməkdaşlığını və həmrəyliyinə ehtiva edən İslam Konfransı Təşkilatı və onun bütün üsulları ilə qurulan səmərəli əməkdaşlıqla bərabərləşdirilməli idi. Bu bərabərləşdirmə siyasəti isə öz növbəsində Avropaya inteqrasiyanın intensivliyinə, növlərinə və dərinliyinə öz təsirlərini göstərərək aktiv xarici siyasi amilə çevrilmişdir.

Azərbaycanın Avropaya inteqrasiyasına təsir göstərən dördüncü vacib əlamət onun qonşusu olan böyük respublikaların – Rusiya və İranın Avropa ilə əlaqələrinin xarakteri ilə bağlıdır. Belə ki, Azərbaycan nə qədər müstəqil siyasət aparsa da, hətta kiçik ölkələr üçün səciyyəvi olmayan və dünya praktikasında təsadüf olunmayan suveren xarici siyasətə malik olsa da, Avropaya inteqrasiya prosesində, xüsusilə hərbi-siyasi və enerji əlaqələri kontekstində Rusiyanı, İranı və bütövlükdə Cənubi Qafqazdakı geostrateji vəziyyəti planlaşdırılmalıdır.

Nəhayət, beşinci, lakin əhəmiyyətinə görə öndə duran əlamət Azərbaycan Respublikasının milli istəkləridir. Azərbaycan xalqının fundamental adətləri, insanın, cəmiyyətin və ölkənin tərəqqisini təmin edən siyasi, hüquqi, iqtisadi, sosial və digər zəruri tələbatlardan ibarət olan milli istəklərimiz Avropaya inteqrasiyanın formalarını, şərtlərini, intensivlik templərini və xarakterini yerinə yetirən, zərurət qurulduqda bu prosesə qadağa qoyur, yaxud onu stimullaşdırır.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanın xarici siyasət istiqamətlərinə Aİ ilə siyasi, iqtisadi, mədəni sahələrdə inteqrasiya da daxildir. Burada məqsəd milli təhlükəsizliyin gücləndirilməsi ilə yanaşı, iqtisadi inkişafın davamlılığını və xalqın yaşayış səviyyəsinin daha da yüksəldilməsini təmin etmək üçün əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi və dərinləşdirilməsindən ibarətdir .

Digər tərəfdən isə, Avropa və Asiyanın toqquşmasında yerləşən Azərbaycanın strateji mövqeyi Aİ üzvü olan ölkələrinin Azərbaycanla siyasi və iqtisadi əlaqələri inkişaf etdirmək istəklərini daha da artırır.

Azərbaycan daim yaxşı qonşuluq əlaqələri, qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlığa əsaslanan regional siyasət formalaşdırmağa və gerçəkləşdirməyə çalışır. Bu, güclü iqtisadi rəqabətin və davamlı səmərəli xarici siyasətin ölkənin təhlükəsizliyini gücləndirməsi və vətəndaşları həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması məntiqinə əsaslanır. Öz xarici siyasət istiqamətlərinin müəyyənləşdirərkən Azərbaycan yaxın və uzaq qonşuluqda regional siyasi, iqtisadi və təhlükəsizlik vəziyyətini

planlaşdırılır. Tarix, mədəniyyət və mentalitetə aid səbəblərə görə Avropa daxilində baş verən hadisələr Azərbaycan üçün hər zaman vacib əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Cədvəl 1.4. 2015-ci ildə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsində Avropa iqtisadi məkanı ölkələrinin xüsusi çəkisi.

Ölkənin adı	İxracda, %	İdxalda, %	Xarici ticarət dövriyyəsində,%
İtaliya	32.98	1.79	25.62
Fransa	8.69	2.06	7.13
İspaniya	0.84	0.29	0.71
Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı	0.03	4.59	1.11
Yunanıstan	1.19	0.18	0.96
Bolqarıstan	0.64	0.20	0.53
Almaniya	2.84	0.15	2.21
Niderland	0.60	0.70	0.63
Sloveniya	0.0	0.09	0.02
Rumıniya	0.44	0.35	0.42
Lüksemburq	0.0	0.15	0.04
Portuqaliya	1.05	0.01	0.81
Belçika	0.01	0.67	0,16
Avstriya	0.0	1.33	0.32
Polşa	0.03	0.39	0.11
İsveç	0.0	0.65	0.15
Latviya	0.02	0.10	0.04
Çexiya	0.0	0.57	0.14
Litva	0.01	0.40	0.10
Kipr	0.18	0.08	0.15
Slovakiya	0.0	0.27	0.07
Danimarka	0.0	0.20	0.05
Estoniya	0.0	0.10	0.03
Finlandiya	0.0	0.60	0.14
Macarıstan	0.0	0.22	0.05
İrlandiya	0.0	0.12	0.03
Xorvatiya	3.69	0.03	2.82
Aİ-27 üzrə cəmi	53.24	16.29	44.52
Lixtenşteyn	0.0	0.0	0.0
Norveç	0.01	0.15	0.04
İslandiya	0.0	0.0	0.0
Avropa iqtisadi məkanı üzrə cəmi	53.25	16.44	44.56

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi. www.azstat.org

Öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, Azərbaycan Avropa ölkələri ilə qarşılıqlı faydalı əlaqələr qurmağa başladı . Xüsusilə,

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin qətiyyətli və uzaqgörən rəhbərliyi altında Azərbaycanın xarici siyasətində Avropa istiqamətinə xüsusi diqqət yetirilmiş, Avropa ilə münasibətlər həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli formatda inkişaf etdirilmişdir .[3,73s]

Keçmiş prezidentimiz Heydər Əliyev Avropa Birliyinin Azərbaycan üçün vacibliyini belə mükafatlandırılmalıdır: “İqtisadi islahatları həyata keçirmək üçün biz regional maliyyə təsisatları və beynəlxalq şirkətlər ilə sıx münasibətlər edirik, Avropa Birliyi ilə münasibətlərə isə xüsusi əhəmiyyət veririk. Avropa Birliyinin yığdığı təcrübə və bu birliyə daxil olan ölkələrin demokratiyanı inkişaf etdirməkdə, səmərəli iqtisadiyyat qurmaqda, öz xalqlarının firavanlığını təmin etməkdə qazandıqları müvəffəqiyyətlər gənc müstəqil ölkələr üçün gözəl nümunədir” .[eu.meclis.gov.az]

Keçmiş prezidentimiz tərəfindən müəyyən edilmiş milli inkişaf strategiyasını uğurla gerçəkləşdirilməsi möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyev də Avropa dəyərlərini dövlətin inkişaf hədəfləri kimi bəyan etmişdir: “Hədəfimiz ondan ibarətdir ki, biz də İEÖ-yə çevrilək. Mən hesab edirəm ki, burada ilk növbədə, Avropa İttifaqına üzv olan dövlətlərin praktikasını daha da dərinlən öyrənilməlidir. Avropa İttifaqına üzv olan dövlətlərlə ikitərəfli münasibətlərimiz çox yaxşıdır, səmərəlidir. Bu əməkdaşlıqlar qarşılıqlı maraqlar üzərində qurulub, qarşılıqlı hörmət əsasında. Məncə, Avropa İttifaqının praktikasını dünyada ən qabaqcıl praktikadır və orada istər iqtisadi sahədə, istər sosial müdafiə sahəsində, siyasi islahatlar sahəsində mövcud olan amillər əlbəttə ki, ən yaxşı səviyyədədir. Biz o praktikanı mənimsəyirik ki və öyrənməliyik ki, Azərbaycanda da bütün amillər İEÖ-dəki səviyyədə olsun” .

Azərbaycan hazırkı transformasiya və inteqrasiya şəraitində öz iqtisadi güclənməsini təmin etmək məqsədilə təbii xammal ehtiyatlarında geniş istifadə etdiyi üçün birinci mərhələdədir. Lakin iqtisadiyyatımızın yüksəlişləri baxımından sadalanan mərhələlərin mürəkkəb çulğaşmasını təmin edən, bütün imkanları minimal müddət

ərzində istifadə etməyə imkan verən ölkə siyasəti yeridir. İqtisadi dinamikada yalnız əmtəə yönümlü ixtisaslar deyil, bütün amillərin, innovasiya, investisiya və digər vəzifələrin optimal kombinasiyasını təmin etmək, milli iqtisadi strategiyamızı fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdəndir.

Azərbaycanın inteqrasiya prosesinin bərabərhüquqlu üzvləri kimi dünya mədəni ərazisində öz layiqli yerini tutmasını reallığa çevirir. Azərbaycan inteqrasiya şəraitinin formalaşdırılması üçün üzərinə düşən bütün vəzifələr yerinə yetirir. Suverenlik prinsipi, mədəniyyətlərin eyni hüquqlu mövcudluğu, mədəni irsin özünəməxsusluğunun müdafiəsi, regional və beynəlxalq səviyyədə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının geniş əlamətlərinin tətbiq edilməsi fondun fəaliyyətində xüsusi yer tutur.

Bu gün Azərbaycan formalaşan yeni geosiyasi nizamaya uyğunlaşmaq, dünya iqtisadiyyatında özünəməxsus mövqeyi olan dövlətə çevrilmək istiqamətində səylərini artırır, tarixi inkişafında dünyaya inteqrasiyanın növbəti mərhələsini, yeni dövrünü yaşayır.

Azərbaycanın Avropa elm-təhsil ərazisində inteqrasiyasına xüsusi diqqət yetirilir. Bu gün Azərbaycan regionda və dünyada dinamik inkişafın lideri kimi tanınır. İnkişaf templərinə görə beynəlxalq reyting agentliklərinin, ekspertlərinin diqqət mərkəzində olan Azərbaycana bu maraq Prezident İlham Əliyevin yorulmaz fəaliyyəti ilə bağlıdır. Müasir dövlətin inkişafının ən mühüm göstəricisi kimi rəqabətə davamlılığa görə Azərbaycan MDB-nin bütün dövlətlərindən irəlidedir.

İnformasiya cəmiyyətinin inkişaf modelinə keçidin zəruriliyi, yeni intellektual nəslin, yeni elmi elitanın formalaşması istiqamətində verilən sərəncamlar: "Xüsusi istedadada malik uşaqların (gənclərin) yaradıcılıq potensialının inkişafı" (2006-2010)", "Gənclərin xaricdə təhsil alması", "Avropa təhsil məkanına inteqrasiya", "Elektron Azərbaycan" və digər dövlət proqramları, Prezident İlham Əliyevin bu məsələni strateji prioritetlər sırasına daxil etməsini göstərir.

II FƏSİL.MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANIN AVROPA İTTİFAQI İLƏ QARŞILIQLI İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ.

2.1.Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsinin mövcud vəziyyəti və təhlili.

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsasını Avropa İttifaqı(Aİ) ilə əməkdaşlıq təşkil edir.Avropla ilə Asiyanın kəsişdiyi nöqtədə yerləşən Azərbaycanın əsas strategiyası Aİ-na daxil olan ölkələrin Azərbaycanla siyasi və iqtisadi münasibətlərini inkişaf etdirməkdən ibarətdir.

İlk zamanlarda Aİ ilə postsovet ölkələri,həmçinin Azərbaycan arasında əlaqələrin Aİ ilə Sovet İttifaqının 1989-cu ildə imzaladığı “Ticarət və Əməkdaşlıq Sazişi”nə əsaslanmışdır.Aİ vasitəsi ilə MDB ölkələri ilə,eyni zamanda Azərbaycanla münasibətlərin ilk mərhələsində əsas əməkdaşlıq institutu kimiTACİS proqramı çıxış edirdi.

Aİ ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlığın başqa bir hüquqi istiqaməti olaraq,Azərbaycan Respublikası Hökumət ilə Avropa Komissiyası arasında 1994-cü ilin fevral ayında “Maliyyələşdirmə barəsində Memorandum” və “Maliyyələşdirmə barəsində Memoranduma tətbiq edilən ümumi qanunlar” imzalanmışdır.Əməkdaşlığın daha bir institusional istiqaməti kimi,1995-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Aİ yanında nümayəndəliyi tətbiq edilmişdir..

Aİ öz əsas nümayəndəsini 1998-ci ildə Azərbaycana yollamış və Azərbaycan Aİ-da öz Həmişəlik Nümayəndəliyini 2000-ci ildə açmışdır.İndiki vəziyyətdə Azərbaycan Respublikasının Aİ yanında Daimi Nümayəndəsi vəzifəsini Fövqəladə və Səlahiyyətli Səfir Arif Məmmədov yerinə yetirir. Aİ-nin Azərbaycan Respublikasındakı Xüsusi nümayəndəsi isə Antonuis de Vriesdir. 7 iyul 2003-cü il tarixində Avropa İttifaqının beynəlxalq vəziyyətinin daha da inkişaf etdirilməsi

məqsədlə Aİ-nin Cənubi Qafqaz üzrə Xüsusi Nümayəndəsi təyin olundu. Hal-hazırda bu vəzifəni Heyki Talvitye (Finlyandiya) yerinə yetirir.

Azərbaycan Respublikası ilə Aİ arasında əlaqələrin hüquqi əsası Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi (TƏS) ilə daha da inkişaf etdirilmişdir.. Bu müqavilə 22 aprel 1996-cı ildə Lüksemburq şəhərində imzalanmış və onu imzalamış bütün ölkələr tərəfindən 1 iyul 1999-cu il tarixində həyata keçirilmişdir. TƏS əməkdaşlığını dərinləşdirilməsi üçün müvafiq istiqamətlər təmin etməklə, Azərbaycanla Aİ arasında münasibətlərə yeni təkan vermişdir. Bu Saziş siyasi dialoq, insan hüquqları, iqtisadiyyat, investisiya, ticarət, qanunverici, mədəni və digər əməkdaşlıq istiqamətlərində genişmiqyaslı əlaqələri nəzərdə tutur. Onun mühüm məqsədlərindən birini Azərbaycan qanunlarının Aİ qanunvericiliyinə oxsadılması təşkil edir. Azərbaycan Respublikası ilə Aİ arasında bağlanmış TƏS 12 fəsil, 105 maddə və 5 əlavədən təşkil edilmişdir. TƏS-də göstərilən əməkdaşlıq nümunələrinin 60%-indən çox hissəsi iqtisadi, maliyyə və ticarət üzrə təşkil edir. Hər dövrdə təzələnmə şərti ilə 10 illik zaman üçün razılaşıdırılaraq həyata keçirilən bu sazişə əsasən tərəfdaşlığın məqsədləri aşağıdakı kimi təyin edilmişdir: [4, 10-13s]

- ölkələr arasında siyasi dialoqun yüksəldilməsində və bunun üçün müvafiq hissənin yaradılması;
- demokratiyanın gücləndirilməsi və bazar iqtisadiyyatına keçidin bitirilməsinə kömək göstərilməsi;
- davamlı iqtisadi genişlənməyə nail olmaq məqsədilə tərəflər arasında ticarətin və sərmayə qoyuluşunun yüksəldilməsi;
- qanunvericilik, maliyyə, vətəndaşlıq, elm, texnologiya və mədəniyyət istiqamətlərində əməkdaşlığın əsaslarının yaradılması. Saziş Azərbaycan ilə Aİ arasında münasibətlərin aşağıdakı əsas müddəalarını təşkil edir:

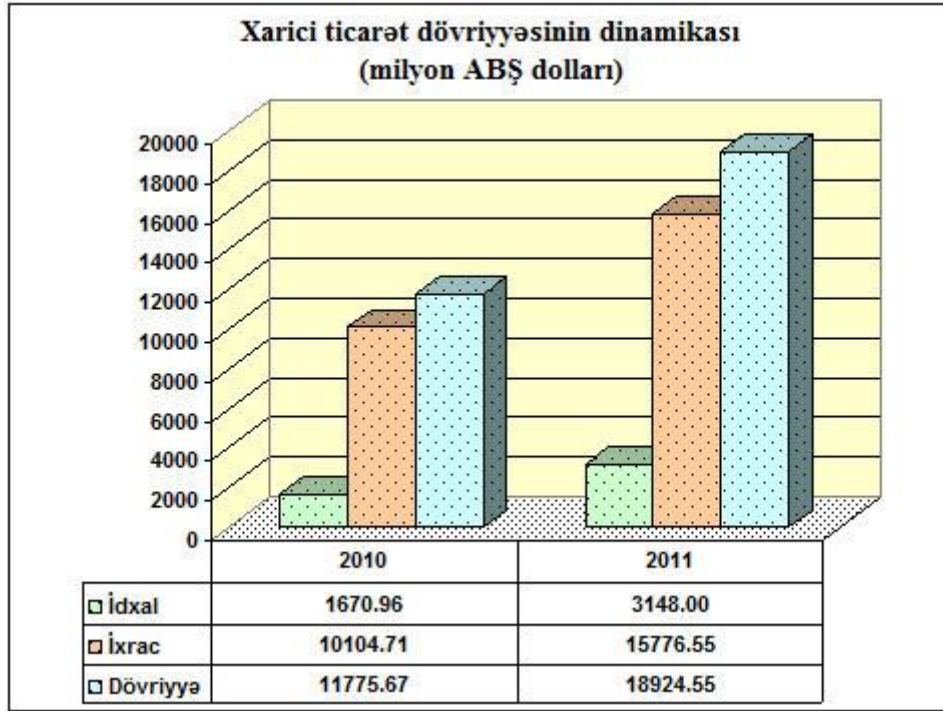
- Aİ və Azərbaycan arasında nazirlər, parlamentarilər və dövlət məmurları istiqamətində hər il görüşlərin təşkil olunması;
- Azərbaycana investisiyalar gətirən Aİ təşkilatlarına Azərbaycan və ya hər hansı üçüncü dövlətin təşkilatına yaradılan əlverişli şəraitlərin şamil edilməsi;
- Azərbaycan və Aİ arasında iqtisadi kvotalarının ləğv edilməsi və sərhədlərdə ən əlverişli şəraitlərin təşkil edilməsi;
- Aİ və Azərbaycan kadrlarının eyni əmək şərtlərindən istifadə etməsi;
- maliyyə vəsaitlərinin azad hərəkəti;
- iqtisadi, sənaye və kommertiya mülkiyyəti hüquqlarının müdafiəsi.

İcra və monitorinq sahəsində TƏS çərçivəsində bir sıra qurumlar mövcud olmuşdur. TƏS-ə əsasən, Azərbaycan Respublikası ilə Aİ arasında ikitərəfli münasibətlərin aparılması məqsədilə Əməkdaşlıq Şurası, Əməkdaşlıq Komitəsi, Parlamentlərarası Əməkdaşlıq Komitəsi, Ticarət, iqtisadiyyat və əlaqədar hüquqi proseslər üzrə Alt-komitə və Enerji, nəqliyyat və ətraf mühit prosesləri üzrə Alt-komitə kimi bölmələr yaradılmışdır. Əməkdaşlıq Şurası əlaqələrinin əsas istiqamətlərini təyin edir, Əməkdaşlıq Komitəsi isə Şuraya nəsihətlər verməklə köməklik edir. Ticarət, iqtisadi və bunlarla əlaqədar hüquqi proseslər, həmçinin Enerji, nəqliyyat və ətraf mühit prosesləri üzrə Alt-komitələr Əməkdaşlıq Komitəsinin nəzarətində fəaliyyət göstərir.

Həmçinin, TƏS-dən yaranan vəzifələri yerinə yetirmək, Aİ ilə münasibətləri genişləndirmək və dərinləşdirmək, bu sahədə müvafiq dövlət qurumlarının fəaliyyətini əlaqələndirmək və genişləndirmək, Aİ tərəfindən buraxılan layihələrin dəqiq və tez surətdə mənimsənilməsini təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 noyabr 1999-cu il tarixli 272 nömrəli Sərəncamı əsasında Aİ ilə tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq üzrə Dövlət Komissiyası qurulmuşdur. Baş nazirin müavini tərəfindən başçılıq edilən və geniş rənqli dövlət əməkdaşlarının üzv olduğu Dövlət Komissiyasına Aİ ilə tərəfdaşlıq və

Əməkdaşlıq münasibətlərini mütəmadi müzakirə etmək, bu əlaqələrin yüksəldilməsi və tənzimlənməsi barəsində məqsəduyğun proqramlar hazırlayıb həyata keçmək və görülmən məsələlər haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə mütəmadi məlumat vermək tapşırılmışdır.

Şəkil 2.1

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi.
www.azstat.org

Azərbaycan-Aİ Fəaliyyət planı 14 noyabr 2006-cı il tarixində Brüsseldə baş verən Azərbaycan-Aİ Əməkdaşlıq Şurasının iclası zamanı təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 12 oktyabr 2009-cu il tarixli 165 nömrəli Qərarı ilə “Avropa Qonşuluq Siyasəti sahəsində qəbul edilən proqramlar üzrə Avropa Komissiyası tərəfindən Azərbaycan Respublikasının ölkə büdcəsinə köçürüləcək vəsaitlərin istifadə mexanizmi” qəbul edilmişdir.

Avropa Komissiyasının üzvi Joze Manuel Barozunun 2011-ci ilin yanvar ayında Bakıya səfəri vaxtı “Azərbaycan Respublikası və Avropa Komissiyası arasında 2011-2013-cü illər ərzində Milli İndikativ Proqrama aid razılaşma memorandumu” və “Azərbaycan Respublikası

və Avropa Komissiyası arasında çoxtərəfli institusional quruculuq proqramının sərəhəd sənədi üzrə razılaşma memorandumu” imzalanmışdır. Bu səfər sahəsində həmçinin Prezident İlham Əliyev və J.M.Barrozo “Cənub qaz dəhlizi barəsində Birgə Bəyannamə”də həyata keçirmişlər.

Aİ AQS sahəsində Avropa bazarlarına çıxışı sadələşdirmək üçün Ümumiləşdirilmiş Güzəştlər Sistemi həyata keçirilir ki, bu da tərəfdaş dövlətə Aİ bazarına xüsusi imtiyazlı qaydalarla daxil olmaq imkanı təklif edir. Azərbaycan da Avropanın qonşu dövləti kimi GSP proqramına salınmışdır. GSP sahəsində respublikamızdan Aİ-yə ixrac ediləcək və HS əmtəə nomenklaturunda 97 qrupda təsnif edilən məhsulların 68 qrupu gömrük vergisindən tam azaddır. Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsi üzrə yüksəliş göstəriciləri Avropa iqtisadi zonasına daxil olan dövlətlərlə ticarət üçün də əsaslanır. Hazırda Azərbaycan Cənubi Qafqaz dövlətləri arasında ticarət göstəricisinə görə Aİ-nin ən böyük müqavilidir.

Ölkə başçısı Avropa Komissiyasının üzvünün səfəri ilə bağlı aparılan mətbuat konfransında bu səfərin əməkdaşlığın hal-hazırkı səviyyəsinin göstəricisi olmasını və təbii ki, Azərbaycan–Aİ əlaqələrinin gələcək irəliləməsinə xidmət etməsini vurğulamışdır. Cənab İlham Əliyev demişdir: “Biz bu əlaqələri çox yüksək qiymətləndiririk. Biz çox zamanlar ərzində müxtəlif növlərdə ümumi göstəriciləri əldə etmək üçün birgə çalışırıq. İndiki zamanda Azərbaycanın da üzvü olduğu “Şərqi tərəfdaşlığı” proqramı var. Bu da bizim münasibətlərimiz üçün yeni metodlar açır”.

Demək üztünə düşər ki, Azərbaycanın Aİ ilə əlaqələrinin digər vacib bir vasitəsi kimi, Aİ üzvü olan dövlətlərlə ikitərəfli üsulda da əməkdaşlıq edilir. Azərbaycanla Aİ üzvü olan dövlətlər arasında münasibətlərin əsaslandığı müqavilə, saziş, memorandum və digər anlaşmalarla bağlı məlumat Cədvəl də verilmişdir.

Cədvəl 7 də göstərildiyi kimi, Azərbaycanla Aİ üzvü olan Avropa dövlətləri arasında ikitərəfli əməkdaşlığa dair 400-ə yaxın anlaşma imzalanmışdır ki, onların da əksəriyyəti sosial-iqtisadi prosesləri əhatə edir.

Cədvəl 2.2

Ölkə	Bütünrazılışmaların sayı	Sosial-iqtisadi sahələr üzrə razılışmaların sayı
Almaniya	48	34
Avstriya	29	21
Çexiya	6	5
İtaliya	27	13
Belçika	7	5
Bolqarıstan	33	23
B.Britaniya	21	12
Danimarka	1	1
Estoniya	6	3
Finlandiya	3	2
Fransa	32	17
Latviya	21	14
Lüksemburq	3	2
Litva	22	12
Macarıstan	12	9
Niderland	7	5
Polşa	23	12
Ruminiya	43	25
Slovakiya	4	1
Sloveniya	2	1
Yunanıstan	10	8

Mənbə: AR Xarici İşlər Nazirliyi.

Azərbaycan və Avropa İttifaqı arasında insan hüquqları və demokratikləşdirmə sahəsində aşağıdakı əməkdaşlıqlar həyata keçirilmişdir: [eu.meclis.gov.az]

- 12 sentyabr, 2007-ci il – Bakıda Aİ-Azərbaycan Parlamentlərarası Əməkdaşlıq Komitəsinin səkkizinci iclası keçirilmişdir.
- 28 sentyabr, 2007-ci il - Bakıda Aİ-Azərbaycan Əməkdaşlıq Komitəsinin səkkizinci iclası keçirilmişdir.
- 16 oktyabr, 2007-ci il - Lüksemburqda Aİ-Azərbaycan Əməkdaşlıq Şurasının səkkizinci iclası keçirilmişdir.
- 20 iyun, 2008-ci il - Brüsseldə Avropa İttifaqı-Azərbaycan Əməkdaşlıq Komitəsinin doqquzuncu iclası keçirilmişdir.
- 6-7 oktyabr, 2008-ci il - Brüsseldə Avropa İttifaqı-Azərbaycan Parlamentlərarası Əməkdaşlıq Komitəsinin doqquzuncu iclası keçirilmişdir.

- 25 sentyabr, 2009-cu il - Bakıda Avropa İttifaqı-Azərbaycan Əməkdaşlıq Komitəsinin onuncu iclası keçirilmişdir.
- 26 oktyabr, 2009-cu il – Brüsseldə Avropa İttifaqı – Azərbaycan Əməkdaşlıq Şurasının onuncu iclası keçirilmişdir. Azərbaycan nümayəndə heyətinə xarici işlər naziri E.Məmmədیارov rəhbərlik etmişdir.
- 23-24 noyabr, 2009-cu il - Avropa İqtisadi və Sosial Komitəsinin (AİSK) nümayəndə heyəti Azərbaycanda səfər etmişdir. Səfərin məqsədi AİSK-in “Cənubi Qafqaz ölkələri – Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstanda vətəndaş cəmiyyətinin Avropa Qonşuluq Siyasəti Fəaliyyət Planlarının həyata keçirilməsinə cəlb edilməsi” adlı Rəyinin Azərbaycan Hökuməti və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarına təqdim edilməsindən ibarət olmuşdur.
- 2-3 dekabr, 2009-cu il - Brüsseldə Aİ-Azərbaycan Parlamentlərarası Əməkdaşlıq Komitəsinin 10-cu iclası keçirilmişdir.
- 16 dekabr, 2009-cu il - Brüsseldə Aİ-Azərbaycan Əməkdaşlıq Komitəsi çərçivəsində Ədliyyə, azadlıq, təhlükəsizlik, insan hüquqları və demokratiya üzrə yeni alt-komitənin yaradılmasına hazırlıq məqsədilə ilk texniki görüş keçirilmişdir.
- 2009-cu il ərzində Azərbaycan Avropa İttifaqının Şərq Tərəfdaşlığı proqramı çərçivəsində “Demokratiya, yaxşı idarəçilik və sabitlik” üzrə 1-ci və “insanlararası əlaqələr” üzrə 4-cü platformaların işində fəal iştirak edilmişdir.
- Azərbaycanın Avropa Parlamenti ilə münasibətlərində 2014-cü ilin 18 sentyabr tarixində sözügedən təşkilat tərəfindən ölkəmizdə insan hüquqlarının vəziyyətinə dair qərəzli qətnamənin qəbulundan sonra soyuqluq müşahidə olunmağa başlanmışdır.
- 2015-ci ilin 23-26 fevral tarixində Avropa İttifaqının İnsan Hüquqları üzrə Xüsusi Nümayəndəsi Stavros Lambrinidis Azərbaycana səfər etmiş, dövlət başçısı və bir sıra dövlət qurumlarında görüşlər keçirmişdir.

- 2015-ci ilin mayında Hərtərəfli İnstitutsional Quruculuq Proqramının Azərbaycanda qanunun aliliyi, insan hüquqları, yerdəyişmə və miqrasiya sahələrində dövlət qurumlarının imkanlarının artırılması adlı 2-ci İnstitutsional İslahat Planı çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi və Baş Prokuror yanında Korrupsiyaya qarşı mübarizə Baş İdarəsi Avropa İttifaqı tərəfindən təqdim olunmuş “Azərbaycanda ədliyyə sisteminin inkişafına və məhkəmə qərarlarını icra edən qurumların göstərdiyi xidmətlərin təkmilləşdirilməsinə dəstək” adlı “layihə texniki tapşırıq” sənədini təsdiqləmişdir.
- 2015-ci ilin iyun ayında ölkəmizdə keçirilmiş Avropa Oyunları ərəfəsində Avropa Parlamenti tərəfindən ölkəmizə qarşı aparılan qərəzli kampaniya kəskinləşmişdir. 2015-ci ilin 10 sentyabr tarixində sözügedən qurum ölkəmiz ilə bağlı növbəti qərəzli qətnamə edərək, münasibətlərin normallaşmasında maraqlı olmadığını göstərmişdir. Nəticədə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Avronest Parlament Assambleyasını tərək etmək haqqında qərar qəbul etmiş, eləcə də Avropa Xarici Fəaliyyət Xidmətinin nümayəndə heyətinin ölkəmizə nəzərdə tutulan yüksək səviyyəli səfəri təxirə salınmışdır.
- 2015-ci ilin 1 iyul tarixində keçirilmiş Avropa İttifaqının Şərq Tərəfdaşlığının Demokratiya, yaxşı idarəçilik və sabitlik üzrə 1-ci platformasının 13-cü iclasında ölkəmiz platforma çərçivəsində Dövlət idarəçiliyi islahatı üzrə Panelinin 10-cu iclasının 2016-cı ildə Bakıda keçirilməsinə dair təşəbbüs irəli sürmüşdür.
- 2015-ci ilin avqust-sentyabr ayları ərzində Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki Komissiyası Avropa İttifaqı ilə birlikdə Milli Məclisə seçkilərdə namizədlərin qeydiyyat prosedurunun daha da gücləndirilməsi və seçkilərlə bağlı müraciətlərə baxılmasına dair genişmiqyaslı təlim və seminarlar təşkil etmişdir.
- 2015-ci ilin oktyabrında Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi Avropa İttifaqı Şərq Tərəfdaşlığının Polis Proqramına rəsmi

olaraq qoşulmuşdur. Almaniya ilə birgə hazırlanmış Polis Proqramı üzrə fəaliyyət planı gələn ildən etibarən həyata keçirilməyə başlanacaqdır.

Həmçinin, Azərbaycanla Aİ-nin 11 ölkəsi (İtaliya, Yunanıstan, Bolqarıstan, Almaniya, Fransa, Rumıniya, Latviya, Litva, Macarıstan, Avstriya və Polşa) arasında iqtisadi münasibətlər üzrə Hökumətlərarası Komissiya fəaliyyət göstərir.

Azərbaycanla Aİ arasında münasibətlərin əsas istiqamətlərindən birini enerji dioloqu təmin edir. Bu sahədə 7 noyabr 2006-cı il tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Brüsselə gedişi tarixində imzalanmış “Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan Respublikası arasında enerji çərçivəsində strateji əməkdaşlıq barəsində razılaşdırma Memorandumu” AR və Aİ arasında enerji dioloqunun inkişafı çərçivəsində yeni imkanlar yaratmışdır. Bu Memorandumun əsas məqsədləri Aİ-nin enerji daşınmasının diversifikasiyası və təhlükəsizliyi, həmçinin Azərbaycanın enerji infrastrukturunun genişləndirilməsi və modernləşdirilməsi, enerjiden qənaətlə istifadə, enerjiyə qənaət və bərpa olunan enerji mənbələrinin istifadəsidir.

Ölkə prezidenti Azərbaycan ilə Avropa İttifaqı arasında uzunmüddətli və müxtəlif ixtisasları əhatə edəcək səmərəli əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulması üçün əməkdaşlıq üsulunun işlənilib hazırlanacağına hazır olduğunu bildirib. Xanım Federika Moqerininin “Cənub Qaz Dəhlizi” Məşvərət Şurasının iclasındakı çıxışına təsir edən Prezident İlham Əliyev münafiqşələrin həlli, siyasi islahatlar, iqtisadi əməkdaşlıq, enerji təhlükəsizliyi, xüsusilə beynəlxalq maliyyə təhlükəsizliyi və digər proseslər vacib əhəmiyyətə malik olduğunu deyib. [mfa.gov.az]

“Cənub Qaz Dəhlizi” Məşvərət Şurasının iclasının geniş səviyyədə təşkilinə görə təşəkkürlərini bildirən Avropa İttifaqının xarici məsələlər və təhlükəsizlik siyasəti üzrə ali rəhbəri, Avropa Komissiyasının vitse-prezidenti xanım Federika Moqerini bunu Azərbaycan ilə Avropa İttifaqı arasında əlaqələrin yüksək göstəricisi

kimi qiymətləndirilib. O, təmsil etdiyi orqan ilə Azərbaycan arasında münasibətlərin təzə çərçivədə inkişaf etdiriləcəyini bildirərək bunun üçün möhkəm bazanın var olduğunu bildirib. Respublikamızın mürəkkəb regionda yerləşdiyini bildirən qonaq Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlığı hər iki tərəfin istəklərini təmin edəcək strateji səviyyəyə yüksəltməyin önəmini qeyd edib.

Görüşdə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli barəsində danışıqların indiki halı və perspektivləri geniş müzakirə edilib, əməkdaşlığımızla bağlı bir sıra digər proseslər ətrafında fikir mübadiləsi aparılıb.

Enerji təhlükəsizliyi və enerji daşıyıcılarının diversifikasiyasında Azərbaycanın mühüm dayaqlardan biri olduğu və Cənub Dəhlizi layihəsinin reallaşdırılmasında Azərbaycanın aparıcı rolu vurğulanıb.

Aİ ilə Azərbaycan arasında enerji sahəsində mövcud strateji tərəfdaşlığın ikitərəfli əməkdaşlığın digər sahələrini də əhatə etməsi perspektivləri ətraflı müzakirə olunub. Bu kontekstdə xüsusilə Aİ ilə Azərbaycan arasında siyasi dialoqun aparılması, yüksək səviyyəli səfərlərin daha da artırılması məsələləri müzakirə olunub.

Beləliklə, aparılan təcrübələr göstərir ki, müasir dövrdə Azərbaycanın Aİ ilə əməkdaşlığı barəsində əhatəli hüquqi və instutsional baza formalaşdırılmışdır. Həmişəlik şəkildə inkişaf edən bu baza müxtəlif istiqamətlərdə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi və dərinləşdirilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Bununla yanaşı, təcrübə göstərir ki, bu baza Avropa iqtisadi məkanına tam inteqrasiya üçün çatışmazlıqlar mövcuddur. Həmçinin, milli qanunvericiliyin Aİ tələblərinə uyğunlaşdırılması işinin daha da irəlilədilməsi, qəbul olunmuş qərarların həyata keçirilməsi prosesinin monitorinqinin dərinləşdirilməsi və instutsional orqanlar arasında koordinasiyanın daha da genişləndirilməsinə ehtiyac vardır.

2.2. Avropa İttifaqının Azərbaycanla qarşılıqlı əlaqələrində mövcud proqramlar və onların həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri

Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə elmi-texniki və iqtisadi əməkdaşlığı öz ifadəsini bariz şəkildə TACİS, TEMPUS, TRACECA, İNOGATE proqramlarında tapmışdır.

TACİS. Avropa İttifaqı TACİS proqramı sahəsində müvafiq texniki və ekspert yardımı vasitəsilə Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatları təsdiq edir. TACİS proqramı (MDB ölkələrinə texniki kömək) 12 keçmiş Sovet İttifaqı ölkəsi və Monqolustana texniki kömək dəstəyini yerinə yetirmək üçün 1991-ci ildə yaradılmışdır. TACİS proqramının Azərbaycanla bağlı hissəsində əlaqələrin üç əsas istiqamətinə üstünlük verilir: infrastruktur, özəl sektor və insan resurslarının inkişafı. TACİS-in Azərbaycan barəsində əsas çoxtərəfli şəbəkə prosesləri TRACECA və İNOGATE-dir.[4,6-8s]

Azərbaycanda reallaşdırılan aqrar islahatlara texniki yardım məqsədi ilə 1997-ci il iyulun 28-29-da Avropa İttifaqı Brüsseldə "TACİS" proqramı istiqamətində Azərbaycan rəhbərlərinin iştirakı ilə xüsusi iclas keçirildi ki, burada Azərbaycana yardım üçün ümumi məbləği 1.3 mln avro dəyərində layihə ittifaq üzvləri arasındakı geniş müzakirədən sonra təsdiq olundu. Sənəddə ölkəmizdə kənd təsərrüfatı və fermerçiliyin inkişafı, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial qayğılara diqqət və ərzaq təminatı xüsusi diqqət obyektinə çevrilmişdi.

TACİS proqramı bir çox proqram və layihələrə maliyyə və texniki yardım göstərməkdədir. Bundan əlavə, sözügedən maliyyə yardımı həmçinin kasıblığın azaldılması üzrə Milli Proqramın həyata keçirilməsində də istifadə olunur. Bu çərçivədə respublikamız idarəetmə, iqtisadi inkişaf, investisiya mühitinin bərpa olunması, ətraf mühitin mühafizəsi barəsində bir sıra qanun islahatları aparmışdır. Əsas məqsədlərdən hesab edilən kasıblığın azaldılmasına dair, orta müddətli iqtisadi inkişaf, maliyyə siyasətindəki yeni tədbirlər TACİS qarşısında

həyata keçirilən öhdəliklərdəndir. Ölkəmizin bu çərçivədə TACİS Milli Koordinatoru İqtisadi inkişaf naziridir. İndiyə qədər Aİ tərəfindən respublikamıza aşağıdakı sahələrdə 2004-cü ilə qədər 430 mln avro məbləğində maliyyə köməyi edilmişdir:[7,33s]

- qaçqın və məcburi köçkünlərə ərzaq köməyi;
- enerji layihələri, nəqliyyat, nüvə və ərzaq təhlükəsizliyi, infrastruktur islahatları;
- müharibə nəticəsində ziyan çəkmiş bəzi ərəzilərin bərpa olunması (Füzuli rayonundakı dəmiryol stansiyası, elektrik otürücülərinin yenidənqurulması, içməli su və suvarma sisteminin bərpası, məktəblərin təmiri).

Bunula əlaqədar kasıbçılıqla mübarizə və iqtisadi inkişafa dair (2003-2005) dövlət proqramı, turizmin inkişafı (2002-2005), müxtəlif regionların sosial-iqtisadi inkişafı (2004-2008) və o cümlədən, informasiya texnologiyalarının genişləndirilməsinə dair (2003-2012) ölkə proqramlarını bildirmək olar. Bu proqramların ən əsas məqsədi qeyri-neft sektorunun inkişafı və Azərbaycandakı müxtəlif regionların iqtisadi inkişafını planlaşdırılır..

2004-2006-cı illər üçün TACİS proqramı sahəsində Azərbaycana 30 mln avro məbləğində kömək planlaşdırılmışdır. Bu əsasda, təşkilatı, hüquqi, idarəçilik islahatları üçün 17 mln avro və iqtisadi inkişaf və özəl sektora kömək çərçivəsində isə 13 mln avro məbləğində maliyyə dəstəyi edilməsi planlaşdırılmışdı. Bundan başqa, 2004-2006-cı illər ərzində Aİ tərəfindən ancaq ərzaq təhlükəsizliyi məqsədləri üçün artıq 30 mln. avro büdcəsində pul yardımı göstərilmişdir.

Ümumiyyətlə 2000-2006-cı illər üçün planlaşdırılan texniki dəstək proqramı 2 sahəni - dövlət və özəl sektor (sosial məsələlər daxil olmaqla) – bütünləşdirən bir proqramdır. Ölkə çərçivəsində proqram sahəsində gömrük və vergi sisteminin modernləşdirilməsi, idarəçilik, demokratiya və insan hüquqları haqqında islahatların davam etdirilməsi, ekologiya və ətraf mühitin mütəmadi inkişafının təmin etdirilməsi,

pensiya sahəsinin regional standartlar ilə uyğunlaşdırılması, sosial vəziyyətin yaxşılaşdırılması kimi məsələlər planlaşdırılır.

TEMPUS. Bundan başqa TEMPUS proqramı sahəsində təhsil sistemində də islahatların aparılmasına dəstək nəzərdə tutulur. Bakı – 1995-ci il tarixindənən Azərbaycanda Avropa Birliyinin maliyyələşdirdiyi Tempus və Erasmus Mundus proqramları sahəsində ümumi məbləği 6 milyon avro dəyərində 20- dən çox proqram həyata keçirilib. Tempus proqramı çərçivəsində, Azərbaycan universitetləri mühəndis elmləri, neft və qaz, mülki aviasiya, fəvqəladə proseslərin idarə edilməsi, ətraf mühitin mühafizəsi, iqtisadiyyat, xarici dillər, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və Avropa tədqiqatları barəsində kurikulumlarını genişləndirmişlər, deyə Tempus proqramınının Azərbaycandakı Milli ofisinin nümayəndəsi Pərviz Bağırov bildirib. Avropa Birliyinin Tempus proqramı münasibətlər üçün böyük imkanlar və vasitələr təklif edir ki, bunlar da elmdə Avropa standartları çərçivəsində praktika mübadiləsini, təhsil sistemlərinin inkişaf etdirilməsini, modern ədəbiyyatın təqdim edilməsini, ixtisaslaşmış treninqlərini, xaricdə təhsili, universitetlərin idarə edilməsinin yüksəldilməsini və islahatları əhatə edir. Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası, Sumqayıt Dövlət Universiteti və Köln Universiteti (Almaniya) məqsədi enerji ehtiyatlarının idarə edilməsi çərçivəsində tədrisin dərinləşdirilməsinə olan layihəni birgə həyata keçirmişlər. «Bu çox zaman tələb edən və uğurlu layihə idi və Avropa Birliyi tərəfindən dəstək qazanaraq bir neçə dəfə genişləndirilmişdir», - deyə Pərviz Bağırov fikrini bəyan edir. Beləliklə bu iş Azərbaycan respublikası tərəfindən dəstəkləndi və «Enerji ehtiyatlarının idarə edilməsi» ayrıca dərslər olaraq magistratura tələbələrinə öyrədilir. www.enpi-info. ENPI İnformasiya Mərkəzi – maddə 24 Bu yazı Avropa Birliyinin Regional Proqramı tərəfindən vəsaitləşdirilən proqramlar barədə silsilə məqalələrdəndir. Mövzular dövlətlərin özlərindən olan jurnalistlər və

fotoqraflar və yaxud ENPI İnformasiya Mərkəzi tərəfindən həyata keçirilib.[6,53s]

TRASEKA . Əsrin əvvəllərində Qafqaz və Orta Asiyada hakimiyyət uğrunda Rusiya və İngiltərənin apardığı mübarizəni göstərən “böyük oyun” sözü əsrin axırında siyasi leksikona “yeni böyük oyun” sözü altında müxtəlif kontekstdə təzədən atıldı. Kainat bütün dərinliyi ilə anlamağa başlamışdır ki, sivilizasiyanın gələcəyi regionlar və ölkələr arasındakı əlaqənin genişliyindən, bu əlaqələrin qarşılıqlı faydalılıq prinsipinə əsaslanmasından asılıdır. Elə bu səbəbdən də müxtəlif geosiyasi fikirlərin üst-üstə gəlməsinə deyil, bütün maraqların əlaqələndirilməsi prinsipinə əsaslanan “Böyük İpək yolu” fikrini ortaya atılıb, həyata keçirilməyə başlanması cəmiyyətin qlobal problemlərinin həlli sahəsində dünyanın inkişafında, yeni və böyük bir addım başa düşülür. Tarixi proselərin təbii axarı nəticəsində yaranmış və Qərblə Şərqi qırmızı tellərlə bir-birinə qovuşdurmuş keçmiş “İpək yolu”nun düzəldilməsi gələcək nəsillərin yaşayışının yüksəldilməsində vacib rol oynayacağı getdikcə daha aydın başa düşülür.

Azərbaycan bir çox dünya ölkələri ilə, Avropa İttifaqı və digər beynəlxalq şirkətlərlə birgə işlər görərək, Tarixi İpək Yolunun düzəldilməsi çərçivəsində TRASEKA proqramının bərpa olunması və yaradılmasında yaxından iştirak etmişdir. Azərbaycan Respublikası 1993-cü ilin may ayında Brüssel şəhərində qeyd edilmiş Konfransda Avropa Komissiyasının TRASEKA proqramının həyata keçirilməsinin təşəbbüskarı olan qədim SSRİ-nin 8 dövlətindən biri olmuşdur (Gürcüstan, Ermənistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan, Türkmənistan və Özbəkistanla birlikdə). Konfransın işində nəqliyyat və ticarət regional istiqamətlərində var olan problemlər və nöqsanlar qeyd edilmiş və müzakirə edilmişdir. Konfransın nəticələrinə əsasən, TRASEKA regionlararası proqramının işlərinin əsasları bəlli olmuş Brüssel Bəyannaməsi təsdiqlənmişdir.

Azərbaycan Respublikasının TRASEKA proqramında bulunması dövlətimiz üçün strateji əhəmiyyətə malikdir və Azərbaycanın Avropa ilə iqtisadi münasibətlərinin gücləndirilməsi və genişləndirilməsi, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası və beynəlxalq nəqliyyat qovşağına dəyişdirilməsi üçün mühüm səylər göstərir. Həmçinin, qədim zamanlarda TRASEKA layihəsi “Nəqliyyatın idarə edilməsinin treyninqi”, “Nəqliyyatın hüquqi və tənzimləyici çərçivəsi”, “TRASEKA nəqliyyat dəhlizində vahid tarif siyasətinin həyata keçirilməsi”, “Sərhəd-keçid proseslərinin sadələşdirilməsi”, “Qafqaz dəmir yollarının düzəldilməsi” və onlarla digər texniki kömək və investisiya proqramlarının həyata keçirilmişdir.

Avropa ilə Asiyayı qovuşduran ən qısa nəqliyyat marşrutlarının kəsişməsində mühüm geostrateji vəziyyətdə yerləşən Azərbaycanın nəqliyyat sahəsinin inkişafının respublikamız üçün vacib əhəmiyyət kəsb etdiyini dərinlən anlayın Heydər Əliyevin fəaliyyəti ilə 7-8 sentyabr 1998-ci il tarixlərində Bakı şəhərində 9 dövlətin ölkə başçısı (Azərbaycan, Bolqarıstan, Gürcüstan, Qırğızıstan, Moldova, Rumıniya, Türkiyə, Özbəkistan, Ukrayna), 13 regional təşkilat 32 ölkənin nümayəndə heyətinin bulunduğu Tarixi İpək Yolunun düzəldilməsinə həsr olunmuş beynəlxalq Konfrans qeyd olunmuşdur, Avropa İttifaqının TRASEKA layihəsi əsasında “Avropa-Qafqaz-Asiya dəhlizinin inkişafı üzrə regional nəqliyyat barəsində Əsas Çoxtərəfli Saziş” imzalanmış və Bakı Bəyannaməsi qəbul edilmişdir. Saziş 12 ölkənin Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan, Bolqarıstan, Rumıniya, Moldova, Ukrayna, Özbəkistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan və Türkiyənin ölkə və hökumət başçıları tərəfindən imzalanmışdır.

Ən Çoxtərəfli Sazişinin maddələrinə uyğun olaraq, TRASEKA Hökumətlərarası Komissiyasının Daimi Katibliyinin Bakı şəhərində mövcud olması qərara alınmış və 2001-ci ilin 21 fevral tarixində TRASEKA Hökumətlərarası Komissiyasının Daimi Katibliyinin rəsmi açılışı elan olunmuşdur. Mərasimdə iştirak edən Azərbaycan

Respublikasının başçısı Avropa İttifaqı tərəfindən baxılan və TRASEKA layihəsinin həyata keçirilməsinə yönəldilmiş işləri geniş mükafatlandırıldığını bildirmişdir. Həmçinin, Azərbaycan Respublikası tərəfindən bunun gələcəkdə görülmək üzere işlərin əvvəli kimi qəbul edildiyi bildirilmişdir.

Keçən zamanda ölkəmizdə TRASEKA proqramı sahəsində Əsas Çoxtərəfli Sazişin şərtlərinin həyata keçirilməsi naminə nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı istiqamətində vacib işlər həyata keçirilmişdir. Eyni zamanda, TRASEKA nəqliyyat dəhlizi üzrə yük axınının genişləndirilməsi üçün son vaxtlar ərzində nəqliyyat sahəsində texniki təchizatının yüksəldilməsi sahəsində bir sıra tədbirlər həyata keçirilmiş, avtomobil magistrallarının, dəmir yolu xətlərinin və körpülərin yenilənməsi və tikintisi, dəmir yolu nəqliyyatı vasitələrinin, gəmilərin, bərələrin, liman qurğularının düzəldilməsi üzrə müəyyən işlər həyata keçirilmişdir. Paytaxt Bakıda ildə 10 milyon ton neft ehtiyatlarının boşaldılıb yüklənməsinə imkan verən neft boşaltma limanı istifadəyə verilmişdir. Bakı Regional Dəniz Ticarət Limanının bərə terminalında bərpa işləri sonlandırılmışdır.

Avropa İttifaqı tərəfindən layihənin reallaşdığı zaman ərzində Azərbaycan Respublikasına investisiya proqramlarının maliyyələşdirilməsi üçün təxminən 16 milyon avro maliyyə ayrılmışdır. TRASEKA proqramının bu layihələrinin qurulması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının nəqliyyat-yol kompleksi üçün fərqli maliyyə universitetlərindən (Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Küveyt İqtisadi İnkişaf Fondu, İslam İnkişaf Bankı, Dünya Bankı və s.) 255 mln ABŞ dolları dəyərində kreditlər alınmışdır.

TRACECA layihəsi vasitəsilə həyata keçirilən texniki kömək Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF), Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB) və Dünya Bankından yüksək maliyyə investisiyalarının cəlb olunmasına yardım göstərilmişdir.

TRACECA proqramı Azərbaycanla 25 texniki və 11 investisiya proqramının qurulmasını dəstəkləyir ki, bu proqramın 26-da Azərbaycanın payı ümumilikdə 100 milyon avro dəyərindən də artıqdır.

TRACECA layihəsinin qurulmasında Bakı qovşağının nəqliyyat kommunikasiyalarının təzələnməsinə də ciddi təkan verir. Xəzərin Şərqi və Qərbi sahilləri arasında Azərbaycana aid xüsusi donanma Bərə keçidi hal-hazırda fəaliyyət göstərir. Bu vəziyyəti saxlamaq məqsədi ilə ölkənin ərazisində yüksək nəqliyyat mərkəzinin fəaliyyətinin təşkil edilməsi üzrə kompleks layihənin yaradılması və reallaşdırılması üzrə işlərə hazırlanmışdır. Bakı Magistral proqramın həyata keçirilməsi üzrə təkcə müzakirələr aparılan yer deyil, həmçinin nəqliyyat arteriyasının qlobal nöqtəsinə və Şərqi ilə Qərbi arasında vacib əlaqələndirici körpüyə çevrilir. Bütün bunlar bizim respublikamızın üzərinə böyük öhdəliklər qoyur, regionda Azərbaycanın siyasi və iqtisadi təsirini genişləndirir, onu lider ölkəyə çevirir.

INOGATE Layihəsi Avropa İttifaqı (Aİ), Qara Dəniz və Xəzər Dənizi hövzəsi dövlətləri və onların qonşuları arasında regional enerji əməkdaşlığı layihəsidir. Layihə 1996-cı ildən fəaliyyət göstərir.

INOGATE Avropa İttifaqı tərəfindən vəsaitləşdirilən və uzun müddətdən bəri davam edən enerji çərçivəsində texniki kömək layihələrindən biridir. 2006-cı ilədək Layihə TACIS Beynəlxalq Əməkdaşlıq Proqramı tərəfindən, 2007-ci ildən etibarən isə Layihə Avropa Qonşuluq və Tərəfdaşlıq Aləti (AQTA) – Şərqi Beynəlxalq İndikativ Layihəsi 2007-2010 və 2010-2013-cü illər çərçivəsində Avropa Qonşuluq və Tərəfdaşlıq Aləti (AQTA) tərəfindən vəsaitləşdirilməkdədir. Bu layihəyə AQTA və İnkişaf Əməkdaşlığı Aləti vasitəsilə dəstək göstərir.

INOGATE 1995-ci ildə Neft və Qazın Avropaya Dövlətlərarası daşınmasına (INterstate Oil and GAs Transportation to Europe) Avropa İttifaqının yardım mexanizmi kimi başlatılmışdır (Bu səbəbdən adını akronimdən almaqdadır). İlk prosesdə Layihə Şərqi Avropa və

Qafqazlardan Avropa İttifaqına aparılan neft və qaz boru kəmərlərinin fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur. 2001-ci ildə Kiyevdə 21 dövlət tərəfindən boru kəmərlərinin inkişafı və gücləndirilməsi çərçivəsində əməkdaşlığa dair “Çərçivə Sazişi” imzalanmışdır. Bundan sonra 2004-cü ildə Azərbaycanın paytaxtı Bakıda və 2006-cı ildə Qazaxıstanın paytaxtı Astanada qurulmuş Konfranslarla INOGATE Aİ və qədim Sovetlər İttifaqı dövlətləri (Rusiya Federasiyası və Baltik Dövlətləri xaric və Türkiyə daxil olmaqla) arasında geniş enerji əməkdaşlığı alətinə çevrilmiş və fəaliyyətlərini dörd istiqamət üzrə cəmləmişdir:

- Enerji təhlükəsizliyinin yüksəldilməsi
- Aİ-nin daxili enerji bazarının prosesləri əsasında üzv dövlətlərin enerji bazarlarının eyniləşdirilməsi
- Dayanıqlı enerji inkişafının mükafatlandırılması
- Ümumi və beynəlxalq maraqlara cavab verən enerji proqramlarına investisiyaların cəlb olunması.

INOGATE Layihəsinin Tərəfdaş dövlətləri aşağıdakılardır:

Azərbaycan, Belarus, Ermənistan, Gürcüstan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Moldova, Özbəkistan, Türkiyə, Türkmənistan, Ukrayna, Tacikistan, Rusiya Federasiyası (müşahidəçi statusunda). Türkiyə də INOGATE Proqramının Əməkdaş dövləti sahəsində çıxış edir və mütəmadi olaraq INOGATE iclaslarında iştirak etməyə çağırılır, lakin Türkiyə bu layihədə benefisiar dövlət deyildir.

Bakı Təşəbbüsü Avropa İttifaqı və INOGATE Tərəfdaş dövlətlərin enerji əməkdaşlığı çərçivəsində siyasi dialoqunun nəticəsi olmuşdur. Təşəbbüs 13 Noyabr 2004-cü ildə Bakıda qurulmuş Nazirlər Konfransında elan edilmişdir. İkinci Nazirlər Konfransı 30 Noyabr 2006-cı ildə Astanada qurulmuş və bu Konfransda INOGATE Layihəsinin Tərəfdaş dövlətlərdə enerji sahəsində Avropa İttifaqı ilə geniş tərəfdaşlığı əhatə etmək səlahiyyətində olduğu təsdiq edilmişdir.

Bakı Təşəbbüsünün bir məqsədi iştirakçı dövlətlərin enerji bazarlarının Aİ-nin enerji bazarı ilə inteqrasiyasının gücləndirilməsi, şəffaf enerji bazarlarının qurulması, investisiyaların cəlb olunması,

enerji təchizatının təhlükəsizliyinin gücləndirilməsidir. (Təşəbbüsün digər aspektləri nəql məsələləri ilə əlaqədar idi). Tərəfdaş dövlətlər Aİ və regional qanunvericilik və tənzimləmə çərçivəsinə uyğun olaraq funksional inteqrasiya olunmuş enerji bazarının qurulması, mövcud infrastrukturun inkişaf etdirilməsi və modernizasiyası yolu ilə enerji təchizatının təhlükəsizliyinin və etibarlılığının yüksəldilməsi, qədimiləşmiş enerji istehsalı infrastrukturunun ətraf mühitə dost münasibətlərlə əvəz edilməsi, yeni infrastrukturların genişləndirilməsi və modern monitoring sisteminin icrası, səmərəli və dayanıqlı enerji strukturlarının inteqrasiyası vasitəsilə enerji tələbatı və təchizatının genişləndirilməsi, ümumi maraqlara cavab verən iqtisadi və ətraf mühitin qorunması baxımından maraq kəsb edən proqramların maliyyələşdirilməsinin təşviq edilməsi sahələrində hüquqi və texniki standartların uyğunlaşdırılması məqsədləri barədə anlaşmaya gəlmişlər. Bu və digər məqsədlərə çatmaq üçün lazım olan “Yol Xəritəsi” Astana Nazirlər Konfransında qərarlaşdırılmışdır.

Bakı Təşəbbüsü dörd işçi qrup ilə həyata keçirilir və hər bir qrup bütün üzv dövlətlərin nümayəndələri təmsil olunurlar:

- Bazarın liberallaşdırılması üçün Qanunvericilik, Tənzimləyici və İnstitusional çərçivənin reallaşdırılması
- Enerji nəql şəbəkələrinin təhlükəsizliyinin və etibarlılığının gücləndirilməsi
- Dözümlü enerji
- İnvestisiyaların cəlb olunması və proqramların icrası

AQTA tərəfindən vəsaitləşdirilən bir sıra spesifik proqramlar INOGATE layihəsi ilə bağlıdır və INOGATE internet sahifəsində yer almaqdadır. 2009-cu ilin fevral ayının məlumatına əsasən bu proqramlar tərəfdaş dövlətlərdə neft və qaz tranzit infrastrukturlarının təhlükəsizliyinin və etibarlılığının artırılması, Mərkəzi Asiya dövlətlərində koordinasiya edilmiş milli enerji siyasətinin inkişaf

etdirilməsi, Tərəfdaş dövlətlərdə bazarın inteqrasiyası və dayanıqlı enerji təşəbbüslərinin dəstəklənməsi proqramlarını əhatə etməkdədir.

“INOGATE Proqramı” Aİ tərəfindən maliyyələşdirilən digər regional enerji proqramları kimi dörd INOGATE əməkdaşlıq sahəsi üzrə Tərəfdaş dövlətlərdə enerji siyasəti sahəsində əməkdaşlığı dəstəkləməkdədir. Proqramın başlandığı 1996-cı ildən indiyədək təxminən 61 INOGATE proqramı icra olunmuşdur.

Hazırda aşağıda qeyd olunan 3 aktiv icra olunan INOGATE Proqramı mövcuddur:

- INOGATE Texniki Katibliyi və Bakı Təşəbbüsü və Şərqi Əməkdaşlığı enerji məqsədlərinə dəstək inteqrə edilmiş Layihəsi; İcra müddəti: 02/2012-01/2015, Ümumi dəyəri: 16,6 milyon avro
- Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya dövlətlərinin Tikinti Sektorunda Enerjiyə Qənaət Təşəbbüsü; İcra müddəti: 01/2010-12/2013, Ümumi dəyəri: 4,5 milyon avro
- Mərkəzi Asiya üçün Dayanıqlı Enerji Layihəsi: Bərpa olunan enerji mənbələri və enerji səmərəliliyi; İcra müddəti: 01/2013-12/2015, Ümumi dəyəri: 4 milyon avro.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANIN AVROPA İTTİFAQI İLƏ QARŞILIQLI İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAFI PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Avropa İttifaqının qonşuluq siyasətinin mahiyyəti və inkişafı istiqamətləri.

Aİ-nin qonşu ölkələrə münasibətdə xarici iqtisadi strategiyası 2003-cü ildən etibarən tətbiq edilən Avropa Qonşuluq Siyasəti(AQS) alətinin formalaşmasına qədər bir sıra mərhələlərdən keçmişdir.Hələ 1991-ci ildə “Aİ-nin Yaxın Qonşuları” ideyası irəli sürülmüşdü.[4,16-19 s]

1999-cu ildə Avropa Komissiyası Aİ-nin qonşularını ən geniş kontekstdə üç qrupda birləşdirdi.Sonradan edilmiş əlavələri də nəzərə alsaq,həmin ölkələri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- ✓ Aİ-yə üzvolma tələblərini ödəyən,lakin buna maraq göstərməyən ölkələr(İsveçrə,Norveç);
- ✓ “Potensial namizəd” hesab olunan ölkələr(Qərbi Balkan ölkələri);
- ✓ “Yaxın qonşu” ölkələr(Şərqi Yeni Müstəqil Dövlətlər,Cənubi Aralıq Dənizi Hövzəsi Ölkələri”)

2000-ci ildən başlayaraq,”Aİ-nin yaxın qonşuları” anlayışının məzmunu daha da konkretləşdi və Aİ-yə üzvolma perspektivinə malik olmayan ölkələr elə bu ad altında birləşdirildi.

Avropa Komissiyasının AQS haqqında 2003-cü il 11 mart tarixli sənədi əsasən sabitlik,tərəqqi,İttifaqın sərhədləri və ortaq dəyərlər kimi aparıcı amilləri əhatə edir. Bütün bu ideyalar Avropa Komissiyasının 2004-cü ilin mayında qəbul edilən AQS haqqında strategiya sənədində öz əksini tapmışdır: “AQS-nin məqsədi Aİ-nin və onun qonşularının sabitliyinə,təhlükəsizliyinə və tərəqqisinə töhvə vermək məqsədilə genişlənən Aİ-nin mənfəətlərinin qonşu ölkələrlə bölüşdürülməsindən ibarətdir.AQS münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi,iqtisadi inteqrasiyanın və siyasi əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi və genişlənmiş Aİ ilə ona qonşu

olan ölkələr arasında yeni bölüşdürücü xətlərin yaranmasının qarşısının alınması üçün yeni perspektivlər təklif edir.”[5,12s]

AQS Aİ ilə quru və ya dəniz səhədinə malik olan ölkələri əhatə edir. Bunlar Məqrib (Mərakeş, Əlcəzair, Tunis), Məşriq (Liviya, Misir), Yaxın Şərqi (İsrail, İordaniya, Fələstin Muxtariyyəti, Livan, Suriya), Cənubi Qafqaz (Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan) və Şərqi Avropa (Moldova, Ukrayna, Belarus) ölkələridir.

AQS siyasi sabitliyin və iqtisadi tərəqqinin islahatlar yolu ilə artırılmasını və beləliklə də, Aİ-yə qonşu olan bölgənin inkişafını və bölgədəki problemlərin həllini hədəfləyir. Beləliklə, Aİ AQS kontekstində aşağıdakıların əldə olunacağını nəzərdə tutur.

- İqtisadi və sosial islahatların stimullaşdırılması və bu istiqamətdə göstərilən yardımlar daha münbit makroiqtisadi mühiti və uzunmüddətli stabilliyi təmin edəcəkdir;
- AQS üzrə Fəaliyyət Planlarında (FP) nəzərdə tutulan islahatlar tərəfdaş ölkələrdə yoxsulluğun azaldılmasını və infrastrukturun modernləşdirilməsini təşviq edəcəkdir;
- Tərəfdaş ölkələrdə ticarət və investisiyalar üzrə maneələrin aradan qaldırılması, iqtisadi qanunvericiliyin uyğunlaşdırılması və ölkələrin bir-birinə açıqlığının artması investisiya axınlarını və iqtisadi inkişafı sürətləndirəcəkdir;

Struktur islahatlarının və dioloqun gücləndirilməsi, eləcə də tənzimləyici çərçivənin və institusional mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi hərtərəfli inkişafa təkan verəcəkdir. [5,47s]

Qeyd olunanları nəzərə alaraq, AQS çərçivəsində tərəfdaş ölkələrə təklif olunan iqtisadi əməkdaşlığın əsas elementlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik: Aİ bazarının tərəfdaş ölkələr üçün açılmasını nəzərdə tutan “bazara çıxış” ın təmin olunması, tərəfdaş ölkələr üçün ticarətin liberallaşdırılması və preferensial ticarət rejiminin təqdim olunması (ölkədən asılı olaraq, bu, avtonom ticarət güzəştlərini və ya Ümumiləşdirilmiş Güzəştlər Sistemi və azad ticarət sazişlərində iştirakı

,regional azad ticarət zonası yaradılması və Ümumi Ticarət Təşkilatına üzvolma prosesində dəstək göstərilməsi və s.məqsədləri ifadə edir),İttifaqın Daxili Bazarında Pay əldə edilməsi imkanının yaranması ,istehsal amillərinin sərbəst hərəkətinin təmin edilməsi,nəqliyyat,enerji və telekommunikasiya sahəsində əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi və s.

Aİ tərəfindən MDB ölkələrinə və Monqolustana göstərilən dəstəyin əsas aləti olan TACİS proqramı çərçivəsində 1991-2006-cı illərdə bu ölkələrə 7.3 mlrd avro vəsait ayrılmışdır.2007-ci ilin 1 yanvar tarixindən etibarən maliyyə alətləri standart formaya salındı və AQS ölkələrini və Rusiyanı əhatə edən Avropa Qonşuluq və Tərəfdaşlıq Aləti (AQTA) təqdim edildi.[5,19s]

Beləliklə,bu qənaətə gəlmək olar ki,AQS Aİ-nin xarici iqtisadi strategiyasının əsas elementlərindən biri kimi çıxış edir və bu siyasət çərçivəsində Aİ-nin başlıca məqsədi tərəfdaş ölkələrlə əməkdaşlığın və səmərəli ticarət münasibətlərinin qurulması üçün sağlam iqtisadi mühitin və əlverişli siyasi,hüquqi və iqtisadi infrastrukturun hazırlanmasıdır.

AQS hər bir ölkə üzrə FP-nin hazırlanmasını və prioritetlər üzrə tərəqqinin monitoring hesabatları vasitəsi ilə mütəmadi olaraq qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur.Aİ Komissiyası hesab edir ki,tərəfdaşlar arasında fərqlərin olmasına baxmayaraq,Aİ-yə yaxınlıq,tərəqqi və yoxsulluğun ləğvi amilləri baxımından bütün qonşu ölkələr bir çox ortaq maraqlara malikdir.Eyni zamanda,AQS qonşu ölkələrə üzvolma vədi verməsə də,üzvolmanı qəti şəkildə istisna etmir.

Hazırda AQS-nin həyata keçirilməsinin hüquqi əsaslarını 2003-cü ilin mart ayında qəbul edilmiş Avropa Komissiyasının “Daha geniş Avropa” adlanan Kommunikəsi,2004-cü ilin may ayında qəbul edilmiş AQS haqqında “Strateji sənədi”(məhz bu sənəd əsas tənzimləyici hüquqi akt hesab olunur),2006-cı ilin dekabrında qəbul edilmiş “Avropa Qonşuluq Siyasətinin Gücləndirilməsi” sənədi, 2007-ci ilin dekabrında qəbul edilmiş “Güclü Avropa Qonşuluq Siyasəti” sənədi, 2008-ci ilin fevralında qəbul edilmiş “AQS-yə dair yekun xülasə” sənədi,ayrı-ayrı

ölkələrlə razılaşdırılmış fəaliyyət planları və milli indikativ planlar, ölkələr üzrə strategiya sənədləri, eləcə də konkret proqramlar və istiqamətlər üzrə həyata keçirilən tədbirlər üzrə bağlanmış memorandumlar və müqavilələr təşkil edir.[7,23s]

Təbii ki, FP-lər AQS-nin əsas aləti hesab olunur. Onlar hər bir tərəfdaş ölkə ilə ikitərəfli əsasda razılaşdırılır və mövcud sazişlərin – TƏS və Assosiasiya Sazişlərinin bazasında yaradılır. Əsasən beş illik dövrü əhatə edən FP-lər ümumi prinsiplərə əsaslanır və bütün tərəfdaş ölkələr üzrə ümumi qaydada həyata keçirilir. Ayrı-ayrı ölkələr üzrə fərqli mətnlərə rast gəlsəkdə, FP-lər əsasən aşağıdakı bölmələrdən ibarət olur: siyasi dioloq və islahatlar; iqtisadi-sosial islahatlar və inkişaf; ticarət, bazar və tənzimləmə islahatları; ədliyyə, azadlıq və təhlükəsizlik məsələləri üzrə əməkdaşlıq; nəqliyyat, enerji, informasiya cəmiyyəti, ətraf mühit, elm və tədqiqat sahələrində əməkdaşlıq və islahatlar; ətəndaş cəmiyyəti, təhsil, səhiyyə, mədəni əməkdaşlıq kimi “insan-insan” (“people-to-people”) münasibətlərini əhatə edən sahələr.

AQS üzrə həm milli səviyyədə, həm Aİ səviyyəsində, həm də birgə müvafiq institusional icra və monitorinq mexanizmləri yaradılır. Bu mexanizmlər bir ildə bir dəfədən az olmayaraq ekspertlər səviyyəsində (tərəfdaş ölkələri və Komissiyanı təmsil edən məmurlar) keçirilən altkomitələr iclaslarının şəbəkəsini özündə birləşdirir.

Altkomitələr FP-lərin icrası üzrə tərəqqini qiymətləndirir. Altkomitələr ildə bir dəfə keçirilən Əməkdaşlıq və ya Assosiasiya Komitələri iclaslarına (yüksək rütbəli rəsmilər səviyyəsində) və Əməkdaşlıq və ya Assosiasiya Şuraları iclaslarına (nazirlər səviyyəsində) hesabat verirlər. Bundan əlavə, Parlament Əməkdaşlıq Komitələri də yaradılır ki, bunlar tərəfdaş ölkələrin qanunvericilik orqanları və Avropa Parlamenti nümayəndələrindən ibarət tərkibdə formalaşdırılır və ildə iki dəfə görüş keçirir. AQS-nin yeni mərhələsi hesab olunan Şərq Tərəfdaşlığı çərçivəsində isə iki ildə bir dəfə Dövlət Başçılarının Sammiti keçirilir.

Aİ və tərəfdaş ölkələr tərəfindən birlikdə aparılan monitorinqə əlavə olaraq, Avropa Komissiyası hər il AQS-nin icrasına dair hesabat hazırlayır və Aİ Şurasına təqdim edir.

AQS-nin həyata keçirilməsi məqsədilə Aİ tərəfindən müəyyən maliyyə və texniki dəstək mexanizmləri də yaradılmışdır. 2007-2013-cü illər ərzində AQS-yə daxil olan ölkələrə 12 mlrd avro həcmində maliyyə yardımının göstərilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Ümumi qiymətləndirmələrimizə əsasən, tərəfdaş ölkələr hər il orta hesabla özlərinin ÜDM-nin 0.3%-i həcmində maliyyə dəstəyi əldə edirlər.

AQS-nin fəaliyyətə başlaması ilə əlaqədar olaraq, TƏS-in əsas maliyyə aləti olan TACİS proqramı, habelə Yaxın Şərq və Aralıq dənizi ölkələri üzrə MEDA proqramı və digər tematik planlar öz fəaliyyətini yekunlaşdırmış və 2007-ci ildən etibarən AQTA tətbiq edilməyə başlamışdır. AQTA-nın əsas məqsədləri aşağıdakılardır: ümumi iqtisadi sistemin sabit inkişaf etməsi üçün edilən səylərin artırılması; sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması və dövlət sektorunun müasirləşdirilməsi; vergi və gömrük qanunvericiliklərində islahatların aparılması; neftdən gələn gəlir və özəlləşdirmə sahəsində şəffaflığın təminatı; Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvləşmə prosesinin sürətlənməsi.

Tvinninq proqramı Avropa Komissiyasının Aİ-də qanunvericiliyin qəbulu, tətbiqi və icrası praktikasına yaxınlaşmaq üçün tərəfdaş ölkələrə zəruri təcrübə və səriştə qazanmağa kömək edən təşəbbüsüdür. TAİEX tərəfdaş ölkələrə AQS üzrə FP-lərin icrasında qısamüddətli dəstək və məsləhətləşmələr münasibətləri irəli sürür. SIGMA Proqramı tərəfdaş ölkələrə inzibati islahatlar, dövlət satınalmaları, dövlət sektorunda etika, antikorrupsiya və maliyyə hesablarına nəzarət istiqamətlərində dövlət idarəetmə qüvələrinin gücləndirilməsində kömək edir.

Araşdırmalarımıza əsasən, AQS-nin tərəfdaş ölkələr üçün açdığı perspektivləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: [4,41s]

- Aİ-nin daxili bazarında pay sahibi olma,Aİ-nin müxtəlif layihə və proqramlarında daha yaxından iştirak etmə və çoxtərəfli əməkdaşlıqdan inteqrasiyanın növbəti səviyyələrinə doğru irəliləmə perspektivi;
- Hər iki tərəf üçün xüsusi önəm kəsb edən təhlükəsizlik məsələlərinə dair siyasi dialoq və məsləhətləşmələr üzrə mexanizmlərin daha da inkişaf etdirilməsilə siyasi əməkdaşlığın əhatə dairəsinin və intensivliyinin artırılması;
- Ticari və iqtisadi əlaqələrin dərinləşdirilməsi,iqtisadi qanunvericiliyin yaxınlaşdırılması,iqtisadiyyatların bir-biri üçün daha çox açılması,qarşılıqlı sərmayə qoyuluşunun stimullaşdırılması və ticarətdə qeyri-tarif maneələrinin davamlı olaraq azaldılması;
- Mədəni,təhsil,ətraf mühit,texniki və elmi əlaqələri təşviq edən müvafiq Aİ proqramlarında daha yaxından iştirak etmə imkanlarının əldə olunması;
- Texniki yardım və tvinning proqramları vasitəsilə milli qanunvericiliklərin Aİ qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılmasına dəstək göstərilməsi və s.

Mahiyyət etibarı ilə AQS-nin məntiqi davamı olan 2008-ci ilin may ayında Polşa və İsveç birgə əməkdaşlığı ilə irəli sürülmüş Şərq tərəfdaşlığı(ŞT) təşəbbüsü,7 may 2009-cu ildə Praqada keçirilmiş ilk Zirvə Toplantısında Birgə Bəyannamənin qəbul olunması ilə start götürmüşdür.ŞT proqramı ilkin olaraq beş ölkə(Ukrayna,Moldova, Azərbaycan,Gürcüstan və Ermənistan) üçün nəzərdə tutulsa da,sonradan Aİ Belarusu da bu proqrama daxil etmişdir.

ŞT Aİ ilə Şərqdəki qonşuların birgə əməkdaşlığı ilə təzə qarşılıqlı çərçivə sazişlərinin – Assosiasiya Sazişlərinin bağlanmasına,bu sahədə qarşılıqlı və hərtərəfli ATZ fəaliyyətinə yüksək şəraitlər yaratmışdır.Belə ki,irəlidə bağlanılacaq Assosiasiya Sazişi ya böyük və hərtərəfli ATZ-nin yaradılmasını,ya da ən minimum,irəlidə tərəfdaşlıq edən ölkə buna hazır olduğu dövrdə belə bir ATZ-nin yaradılması məqsədini özündə göstərəcəkdir..Lakin, Azərbaycanla Aİ arasında Azad Ticarət Sazişi üzrə

danışıqların başlanması üçün ölkəmizin ÜTT-yə üzv olması prosesinin başa çatdırılması zəruridir.

Şərqlə Tərəfdaşlığı təşəbbüsü dairəsində 400 mln avrodan 600 mln avroya qədər Azərbaycan Respublikasına maliyyə dəstəyi göstərilməsi planlaşdırılır.

Şərqlə Tərəfdaşlığı təşəbbüsü dairəsində ikitərəfli əməkdaşlıq çərçivəsində aşağıdakı proseslərin həyata keçirilməsi planlaşdırılır: proqrama daxil edilmiş hər bir ölkə ilə ayrı-ayrılıqda əməkdaşlıq sazişinin imzalanması; ATZ-nın yaradılması; tərəfdaşlıq edən ölkələrlə Avropa İttifaqı arasında viza rejiminin bəsitləşdirilməsi; tərəfdaşlıq edən ölkələrdə hərtərəfli iqtisadi və siyasi inkişafın təmin olunması.[12]

Şərqlə Tərəfdaşlığı təşəbbüsünün çoxtərəfli əməkdaşlıq istiqamətlərinin müəyyən bir hissəsi olan aşağıdakı təşəbbüslər Şərqlə Tərəfdaşlığına əlavə stimullaşdırma və mahiyyət verir: 1) İntegrə edilmiş Sərhəd İdarəçiliyi; 2) Balaca və Orta Sahibkarlıq istiqaməti; 3) Beynəlxalq elektrik enerjisi bazarları, enerjiden sərfəli istifadə və yenidən yaradıla bilən enerji mənbələri; 4) Enerji vasitələrinin çoxşaxəli inkişafı; 5) Təbii yolla və ya insanlar tərəfindən yaradılan fəlakətlərin və təbii hadisələrin qarşısının alınması, onlara hazırlıq tədbirlərinin işlənilməsi; 6) Ətraf mühit sahəsində idarəçilik.

Avropa İttifaqı – Azərbaycan Əməkdaşlıq Şurasının 25 noyabr 2011-ci ildə 12-ci iclası keçirilib. Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin mətbuat xidmətinin məlumatına görə, iclasda Azərbaycanı xarici işlər naziri Elmar Məmmədov, Avropa İttifaqını isə Polşa Xarici İşlər Nazirliyinin dövlət katibi Nikolay Dovqileviç, Genişlənmə və Avropa Qonşuluq Siyasəti üzrə Avropa Komissarı Ştefan Füle təmsil edib.

İlk öncə Azərbaycan xarici işlər naziri Elmar Məmmədov Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin nizamlanması ilə bağlı danışıqlar prosesi haqqında məlumat verib və nizamlanma prosesində Avropa İttifaqının rolu imkanları müzakirə edilib. Danışıqlar çərçivəsində Avropa Qonşuluq Siyasəti və Şərqlə Tərəfdaşlığı formatında aparılmış

fəaliyyət və gələcək əməkdaşlıq müzakirə olunub, mövcud əməkdaşlığın Avropa İttifaqı standartlarının Azərbaycanın inkişafı üçün xidmət edəcəyi qeyd olunub. Tərəflər Aİ ilə Azərbaycan arasında Assosiasiya Sazişi üzrə aparılan danışıqlarda əldə olunmuş nailiyyətləri alqışlayıb.

Avropa İttifaqı təmsilçiləri 29 fevral 2016-cı ildə Avropa İttifaqının xarici proseslər və təhlükəsizlik siyasətinin həyata keçirilməsi üzrə nümayəndəsi Avropa Komissiyasının vitse-prezidenti Federika Moqerini ilə Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyev arasında mühüm və geniş məsələləri əhatə edən görüş keçirilib.[13]

Ölkəmizin başçısı Avropa Komissiyasının vitse-prezidentinin respublikamıza gəlməsinin Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan Respublikası arasında ən mühüm əlaqələrin və əməkdaşlıqların vacib istiqamətlərini genişləndirmək üçün yaranmış ən əlverişli fürsət olduğunu bildirib.

Hal-hazırda ölkə prezidentimiz Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı əməkdaşlıqlarının ən mühüm mərhələdə olduğunu açıqlayıb və əlaqələrin gələcək mərhələlərinin planlaşdırılmasının vacibliyini vurğulayıb. Keçən il Avropa İttifaqı Şurasının prezidenti Donald Tuskun ölkəmizə gəlişinin vacibliyindən söz açan ölkə prezidentimiz, bu ərəfələrdə Münhendə keçirilən AQS və genişləndirilməsi üzrə komissar Yohannes Hanla münasibətlərimizin gələcək inkişafı ilə bağlı müzakirələrinin vacibliyindən danışdı.

Avropa İttifaqının Genişlənmə Siyasəti (AİGS) və Avropa Qonşuluq Siyasəti (AQS) oxşar cəhətlərə malik olmağına baxmayaraq onların fərqli xüsusiyyətləri də mövcuddur. Ayrı-ayrı tədqiqatçılar tərəfindən tədqiq edilmiş və bu tədqiqatlardan çıxan nəticələr Avropa Komissiyası tərəfindən qəbul edilmişdir. Bu tədqiqatlardan belə nəticəyə gəlinib ki, AİGS Avropa İttifaqına üzv olma prioritetlərinə malik olan ölkələr arasında aparılan əməkdaşlığa deyilir. AQS isə hal-hazırda Avropa İttifaqına üzv olma prioritetlərinə malik olmayan, lakin müəyyən əməkdaşlıqların iqtisadi və siyasi əlaqələrin aparıldığı ölkələr ilə olan siyasət sayılır. Fərqli cəhətləri ilə yanaşı bu iki siyasətin oxşar cəhətləri

də mövcuddur. Hər iki siyasət Avropada arasında sülh və əminamanlıq, təhlükəsizlik, təbii və fəvqəltəbii hadisələrə qarşı birgə mübarizə, Avropa ölkələri arasında sabitliyin bərqərar olmasında mühim əhəmiyyət kəsb edir və oxşarlıq əmsallarını qeyd edirlər. Avropa regionu dünya regionları içərisində sülhün və sabitliyin bərqərar olduğu ən mühim yerə malikdir[1].

Həmçinin, bu hər iki siyasət, yəni AİGS və AQS Avropa ölkələri arasında iqtisadi və siyasi inkişafa nail olmaq üçün lazım olan nəqliyyat, enerji, ətraf mühitin mühafizəsi, daxili bazar, iqlim dəyişiklikləri, xarici bazar, təhlükəsizlik tədbirlərinin artırılması və s. bu kimi istiqamətlər üzrə hazırlanmış tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün Avropa İttifaqına köməkçi olur və bununla da Avropa İttifaqının 2020-ci ilə qədər bağlanmış olan sazişlərinin islahatlarının reallaşdırılmasına xidmət edir. Qlobalaşma şəraitində dünya ölkələri arasında iqtisadi böhranın aradan qaldırılması üçün tədbirlər işlənib hazırlanmasında, yeni iş yerlərinin yaradılmasında, sağlam rəqabətliyi yüksəldilməsi baxımından, AQS və AİGS-nə üzv olan ölkələrin bir-birilərinə inteqrasiyası mühüm əhəmiyyətə malikdir. Aİ ölkələri arasında Lissabon sazişinin imzalanması ilə həmin ölkələrin xarici siyasətinin daha da təkmilləşdirilməsi üçün yeni-yeni tədbirlər hazırlanmasına imkanlar yaranmışdır. Sadəcə onu demək kifayət edər ki, Lissabon sazişinin imzalanması ilə Aİ-nin Xarici İşlər üzrə ali nümayəndəliyinin yaradılması təkcə AQS və AİGS-nin üzvlərinin deyil, həmçinin bütün Aİ üzvi olan 27 ölkənin xarici siyasətinin idarə olunması naminə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.[1,5-8s]

Avropa İttifaqı tərəfindən mütəmadi olaraq AQS-nin təkmilləşdirilməsi həyata keçirilir. Bu gün ki günə qədər əldə olunmuş ən vacib uğurlar sahəsində tərəfdaşlıq edən ölkələrdə bir çox istiqamətlər üzrə milli qanunvericiliyin Aİ standartlarına uyğunlaşdırılmasını və Aİ ilə həmin sadalanan ölkələr arasında ticarət əlaqələrinin müntəzəm şəkildə inkişafını göstərmək olar. Lakin, Aİ demokratiya, qanunun aliliyi

və insan hüquqları barəsində əldə olunmuş nailiyyətlərin lazımi səviyyədə olmaması qənaətidədir . Həll olmamış münaqişələr (İsrail-Fələstin, Dnestryanı, Dağlıq Qarabağ, Abxaziya, Cənubi Osetiya və Qərbi Saxara) Aİ-nin qonşu ölkələri üçün ən mühim problem vəziyyətində çıxış edir və həmin ölkələr bu münaqişələrin həll edilməsi üçün Aİ-nin yardımına ehtiyac duyurlar. AQS-nin tətbiq edilməsi bu siyasət sayəsində gələcəkdə həyata keçiriləcək mexanizmlərin müəyyən edilməsi üçün əsas sayılır. Qeyd edilməlidir ki, həm Aİ üzvləri, həm də tərəfdaş ölkələr AQS sahəsində yüksək siyasi əməkdaşlığa və dərin iqtisadi inteqrasiyaya bağlı olan əlaqələrin bərqərar olmasını istəyirlər.

3.2. Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin inkişaf perspektivləri.

Azərbaycanın Aİ ilə bütövlükdə və ona daxil olan ölkələrlə ikitərəfli xarici iqtisadi əlaqələri respublikamızın müstəqillik əldə etməsindən sonra başlamış və bu dövr ərzində dinamik olaraq inkişaf etməkdədir. Bu dövrdən başlayaraq Azərbaycanın Avropa regionu ölkələri ilə ticarət-iqtisadi əlaqələri daha intensiv inkişaf etməyə başlamış, onun davamlı inkişaf meylləri və təmayülləri formalaşmışdır.

Azərbaycan Aİ kimi nəhəng iqtisadi birlik ölkələri ilə qarşılıqlı ticarət-iqtisadi əlaqələrində balanslaşdırılmış inkişaf kursu götürmüş və o, bu gündə davam etdirilməkdədir. Aİ ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlığın xüsusi yeri onunla müəyyən olunur ki, bu birlik qısa bir müddət ərzində respublikanın ən mühüm ticarət tərəfdaşına çevrilmiş və bütün bunlar əldə olunmuş razılaşmalara əsasən yaxın gələcəkdə ikitərəfli ticarət-iqtisadi əməkdaşlığın bütün forma və istiqamətlərdə daha da intensivləşdirilməsinə və dərinləşməsinə real zəmin yaratmışdır.

Azərbaycan ilə Avropa İttifaqı arasında qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi və genişləndirilməsini şərtləndirən kompleks amillər sisteminin təhlilinə əsaslanaraq, Aİ ilə əməkdaşlıqda Azərbaycanın maraqlarını aşağıdakı istiqamətlərlə xarakterizə edə bilərik: [9,34s]

- Ölkədə müasir zamanda sosial-iqtisadi inkişafın hər tərəfli təmin olunması üçün xarici ölkələrlə beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi zəruriliyi;
- Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan Respublikasının eyni mühitdə yerləşməsi və həmçinin Azərbaycanın əlverişli geosiyasi və geoiqtisadi şəraitinin Avropa iqtisadi və siyasi mühiti ilə hərtərəfli əlaqəsi olması;
- Avropa İttifaqının dünyanın ən əsas güc mərkəzlərindən birinə çevrilməsi, onun nüfuzunun mütəmadi olaraq genişlənməsi;
- Avropa İttifaqı ölkələri üçün vacib olan yüksək ixrac səviyyəsinə malik olan Azərbaycan;
- Azərbaycanın öz milli iqtisadiyyatını genişləndirmək üçün, iqtisadiyyat sahəsində gəlirlərinin artırılması üçün Aİ ölkələrindən yüksək səviyyəli inkişaf etmiş texnika və texnologiya yardımı əldə etməsinin vacibliyi;
- Azərbaycanın iqtisadi yüksəlişinə nail olmaq üçün Avropa İttifaqı ölkələrinin idarəçilik, təsərrüfat təcrübəsinin öyrənilməsi və iqtisadi və siyasi sahələrə tətbiqi;
- Ölkədə hal-hazırda mövcud olan iqtisadi və siyasi sahələrin müasirləşdirilməsi və genişləndirilməsi, həmçinin yeni sahələrin yaradılması üçün yüksək həcmli xarici investisiya qoyuluşlarına tələbatın olması;
- Azərbaycanın milli iqtisadiyyatını formalaşdırmaq, ölkədə beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduğu üstünlükləri həyata keçirmək üçün Avropa iqtisadi məkanına inteqrasiya olunmasına nail olmaq və s.

Eyni zamanda, aparılan təhlillər Azərbaycanla əməkdaşlığın genişləndirilməsində Aİ-nin əsas maraqları kimi aşağıdakıları qeyd etməyə əsas verir:

- Qafqaz və Xəzər sahili bölgələrə Avropa İttifaqı ölkələrinin geoiqtisadi və geosiyasi maraqlarının olması;
- Avropanın enerji ehtiyaclarının ödənilməsində Azərbaycanın enerji ehtiyatlarının rolunun böyük olması;

- Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişafı üçün, dünya bazarına yüksək keyfiyyətli məhsullar ixrac edə bilməsi üçün Avropa İttifaqı ölkələrinin yüksək ixtisaslaşmış müasir texnika və texnologiyalarına ehtiyac duyması və onların ölkəmizə gətirilməsi üçün əlverişli şəraitin mövcudluğu.
- Qonşu ölkələrlə iqtisadi və siyasi əlaqələrin genişləndirilməsi, ticarətin daha da təkmilləşdirilməsi, müasirləşdirilməsi regional və beynəlxalq problemlərin həlli üçün əməkdaşlıqların qurulmasını zəruri edir.

Avropa İttifaqı ölkələrinin əsas maraqları isə qonşu ölkələr ilə inkişaf etmiş, modernləşmiş iqtisadiyyat qurmaq, sağlam ticarət əlaqələrini genişləndirmək, ölkələrin demokratik nüfuzunun saxlanması, beynəlxalq və regional problemlərin aradan qaldırılmasında birgə əlaqələrin qurulmasından ibarətdir.

Azərbaycan Aİ ilə sıx əməkdaşlığı inkişaf etdirməklə konkret olaraq aşağıdakı vəzifələrin reallaşdırılmasına nail ola bilər:[9,17s]

- ✓ Xarici ticarət dövriyyəsinə, xüsusilə ixracın həcmində əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmək, onun yüksək artım tempinə nail olmaq və ixrac-idxal əməliyyatlarının strukturunu optimallaşdırmaq və diversifikasiyanı genişləndirmək;
- ✓ Respublika iqtisadiyyatına xarici kapital qoyuluşunu, xüsusilə birbaşa xarici investisiya axınlarını genişləndirmək;
- ✓ Ölkə iqtisadiyyatının islahatlaşdırılmasında Aİ-dən maksimum dəstək və kömək əldə etmək, bu prosesdə Avropa kompaniyalarının real iştirakını təmin etmək;
- ✓ Avropanın qabaqcıl texnologiyasından istifadə etməklə istehsalın və əməyin təşkilində beynəlxalq standartları təmin etmək, milli əmtəə istehsalçılarının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə nail olmaq;
- ✓ Rəqabətqabiliyyətli, müasir iqtisadi, texnoloji, ekoloji və s. tələblərə cavab verən ixrac-istehsal komplekslərinin yaradılmasına nail olmaq;
- ✓ Neft, qaz və digər xammal və materiallarla yanaşı, hazır ixrac məhsullarının Avropa bazarlarına maneəsiz çıxarılmasına nail olmaq;

Azərbaycanda həyata keçirilən nəhəng beynəlxalq layihələrin-TRASEKA,BİY-nin bərpası, BTC neft kəməri, BTƏ qaz kəməri layihələri və s.həyata keçirilməsində Aİ-nin rolu olduqca böyükdür.[11,69s]

Avropa kompaniyaları Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşunda yüksək fəallıq göstərirlər.2003-cü ilin əvvəlinə respublika iqtisadiyyatına 7 mlrd dollardan çox birbaşa xarici investisiya qoyulmuşdur ki,bunlarında 40%-ə qədər Aİ ölkələrinin payına düşmüşdür.

Azərbaycanın Aİ ölkələri ilə iqtisadi inteqrasiyasının və bu prosesin getdikcə dərinləşməsinin əsas səbəbləri bunlardır:ticarət axınları yolunda mövcud olan maneələrin məqsədyönlü şəkildə ləğv edilməsi siyasətinin həyata keçirilməsi; ixracyönlü istehsal sahələrinin inkişafı əsasında iqtisadi artımının stimullaşdırılması;iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin inkişafını maliyyələşdirmək məqsədi ilə Aİ ölkələrindən investisiyaların cəlb edilməsi;Aİ ölkələrinin Azərbaycana ixracın genişləndirilməsində maraqlı olmaları qədər,respublika ərazisində istehsal sahələrinə,xüsusi hasilat və emaledici sənaye sahələrinə və infrastrukturun inkişafına investisiya qoyuluşunda maraqlı olmaları.[11,21s]

Bütün bunlarla yanaşı Aİ ölkələri ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsində bu ölkələrlə iqtisadi əlaqələrin möhkəmlənməsinə istiqamətlənmiş məqsədyönlü xarici siyasətin də rolunu xüsusi qeyd etmək vacibdir.Aİ ölkələri ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsi və daha da dərinləşməsi hələ 1994-cü ildən xarici iqtisadi əlaqələrin prioritet istiqaməti kimi müəyyən edilmiş və Aİ-yə daxil olmaq Azərbaycanın strateji vəzifəsi kimi irəli sürülmüşdür.Məhz,Əməkdaşlıq və Tərəfdaşlıq haqqında razılaşmadan sonra Azərbaycana Aİ tərəfdən daha əlverişli şərait statusu verildi və bununlada Aİ ölkələri bazarlarına çıxmaq mexanizmi xeyli sadələşdirildi.

Fikrimizcə,yaranmış vəziyyəti iki aspektdən qiymətləndirmək olar:

1. Azərbaycan-Avropa İttifaqı qarşılıqlı əlaqələrinin strateji müttəfiqlik səviyyəsinə çatdırılması və onun daha da genişləndirilməsinə nail olmaq;
2. Real məzmun daşıyan inteqrasiya vəziyyətinin formalaşdırılması.

Qarşılıqlı münasibətlərdə iqtisadi əsasların aşkarlanması və onların sistemli şəkildə qiymətləndirilməsi məqsədilə apardığımız araşdırmalar real vəziyyətin o qədər də əlverişli olmadığını üzə çıxarmağa imkan vermişdir. Bununla yanaşı, hər şeydən əvvəl qeyd etməyi zəruri sayırıq ki, sistem dəyişikliyi dövrünü yaşayan bir ölkə üçün Avropa İttifaqı İnteqrasiya bloku ilə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin bugünkü vəziyyətini perspektiv planda qiymətləndirilməyi daha düzgün yanaşma üsulu kimi qəbul etmək məqsədəuyğun olardı.

Həmçinin, qeyd edək ki, strateji inkişafa bəsit yanaşmanın yolverilməz olduğunu birmənalı təsdiq edilir. Belə ki, Azərbaycanın Aİ ilə strateji əməkdaşlığının inkişafı prosesi çoxlu sayda dəyişənlər kompleksinin nəzərə alınmasını tələb edir. [10,43 s]

Fikrimizi ümumiləşdirərək belə qənaətə gəlmək olar ki, Avropa İttifaqı ilə strateji əməkdaşlığın Azərbaycanın prizmasından zəruriliyi aşağıdakı amillər kompleksi ilə izah olunur:

1. Avropa İttifaqı dünyanın ən iri iqtisadi güc mərkəzlərindən biridir. O bütövlükdə dünya iqtisadiyyatında gedən proseslərə birbaşa təsir göstərməklə, tətbiq olunan “oyun qaydalarını” formalaşdıran əsas tərəflərdən biridir. İttifaqa strateji əməkdaşlığın formalaşdırılması həm müasir-qloballaşma prosesinin, həm də geoiqtisadi vəziyyətin mənfi təsirindən qorunmağa, milli iqtisadi təhlükəsizlik sistemini daha effektiv şəkildə salmağa imkan verərdi;
2. Avropa İttifaqı elm və kapitaltutumlu istehsalat sahələri sferasında liderlər sırasındadır. Bu aspektin böyük önəm daşdığı hər cür şübhədən kənardır. Yəni strateji tərəfdaşlıq Azərbaycanın beynəlxalq əmək bölgüsü sistemində tutduğu əlverişsiz mövqeyini əhəmiyyətli dərəcədə aradan qaldıra bilərdi;

3. Sözügedən əməkdaşlığın strateji müstəviyə keçirilməsi ölkədə real bazarın təşəkkülü prosesini sürətləndirə,iqtisadi demokratiyanın daha da dərinləşməsinə yardımçı ola bilər;
4. Avropa İttifaqı ilə strateji tərəfdaşlıq eyni zamanda,geosiyasi vəziyyətin sağlamlaşdırılması,ölkənin milli təhlükəsizlik sisteminin möhkəmləndirilməsi nöqteyi-nəzərindən də son dərəcə önəmlidir və s.

Eyni zamanda,Aİ-nin Azərbaycanla bağlı mənafeləri də hiss ediləcək dərəcədə mühüm əhəmiyyətə malikdir.Başqa sözlə,Aİ Azərbaycan üçün nə qədər əhəmiyyətlidirsə,Azərbaycan da həmin inteqrasiya bloku üçün o qədər önəmlidir.Yəni Azərbaycan böyük karbohidrogen ehtiyatlarına malikdir və həmin ehtiyatlardan istifadə Avropa İttifaqının Yaxın Şərqdən və Rusiyadan asılılığını əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər.

Azərbaycanın milli maraqları kontekstində Aİ inteqrasiyanın vəd etdiyi inkişaf perspektivlərini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək mümkündür: [sesqezeti.az]

- Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı bazarına sərbəst şəkildə çıxış bilmək, Avropa İttifaqının bir çox layihə və əməkdaşlıqlarında iştirak etməklə bu ölkələrlə daha yaxından əlaqə qurmaq və inteqrasiyanın daha da inkişaf etdirilməsinə nail olmaq;

- İqtisadi, siyasi və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi, iqtisadi sahələr üzrə qanunvericiklərin yaxşılaşdırılması, ticarətin qarşılıqlı olaraq maraq dairələrinə uyğun gəlməsi və əlaqələrin genişləndirilməsiŞ investisiya qoyuluşu və inkişafın daha da sürətləndirilməsi üçün qeyri tarif məhdudiyyətlərinin mütəmadi olaraq azaldılması;

- Avropa qonşuluq siyasətinin həyata keçirilməsi üçün qonşu ölkələr arasında imzalanan sənədlərlə təyin edilən, Fəaliyyət planında və digər əməkdaşlıq sənədlərində mövcud olan proseslər üzrə məqsədlərə çatmaq üçün Avropa İttifaqı ölkələri tərəfindən razılaşdırılmış əsaslarda Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi üçün maliyyə yardımının artırılması;

- Avropa İttifaqı ölkələri arasında, həmçinin, qonşu ölkələr arasında təhlükəsizlik tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün bir çox mexanizmlərin işlənilib hazırlanmasında ölkələr arasındakı əməkdaşlıqların inkişafı və genişləndirilməsi;

- Avropa İttifaqı üçün Azərbaycanın əhəmiyyətinin artması, ölkəmizin Avropa İttifaqının malik olduğu hüquqlarından yüksək səviyyədə istifadə etməklə, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində ATƏT-lə məsləhətləşmələr nəzərə almaqla İttifaqın dəstəyinə nail olmaq;

- Azərbaycan Respublikasında təhsil, elm, mədəniyyət, ətraf mühit, texnika və digər sahələrdə Avropa İttifaqı proqramlarının üsul və vasitələrinin artırılması ilə ölkəmizin gələcək inkişafına nail olmaq.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Disertasiya işində aparılmış təhlillərə əsasən, Azərbaycanın Aİ-yə inteqrasiyasının gücləndirilməsini şərtləndirən və bunu hər iki tərəf üçün əhəmiyyətli edən əsas amilləri və onların reallaşdırılma mexanizmlərini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

- kifayət qədər kəşşən və inkişaf edən qarşılıqlı maraqların mövcudluğu;
- əməkdaşlığın hüquqi bazasının və institusional mexanizmlərinin yaradılması və davamlı olaraq təkmilləşdirilməsi;
- qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlıqdan əldə olunan faydanın hər iki tərəf üçün getdikcə artması;
- hər iki istiqamətdə qarşılıqlı əhəmiyyət kəsb edən idxal və ixrac üçün geniş imkanların olması;
- Azərbaycanda Aİ ölkələrindən kapital axınlarını stimullaşdıran əlverişli investisiya mühitinin mövcud olması;
- Aİ-nin Asiya ilə ticarət-iqtisadi əlaqələrində Azərbaycanın tranzit ölkə rolunda çıxış etməsi və TRASEKA proqramı çərçivəsində həyata keçirilən layihələr sayəsində bu sahədə ölkəmizin rolunun daha da artması;
- Azərbaycanın Qafqaz və Orta Asiya regionunda Aİ-nin ən mühüm tərəfdaşına çevrilməsi və s.

Hesab edirik ki, qeyd olunan istiqamətlərdə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi yaxın gələcəkdə Azərbaycanla Aİ arasında iqtisadi əməkdaşlığın hərtərəfli genişlənməsi və dərinləşməsinə töhfə verməklə yanaşı, ölkəmizin Aİ-yə inteqrasiyası prosesinin effektivliyinin artırılmasına kömək edəcəkdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. “Avropa Qonşuluq Siyasətinin 2007-ci ildə icrası” Azərbaycan üzrə tərəqqi haqqında Hesabat. Avropa Komissiya heyətinin işçi sənədi. Brüssel, 2008.
2. **Həsənov Ə. M.** Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı, 2005.
3. **Hüseynova H.** Azərbaycan Avropa inteqrasiya prosesləri sistemində. Bakı, 1998.
4. **Bayramov Ş.V.** Avropa Qonşuluq Siyasəti Avropa İttifaqının xarici siyasət strategiyasının yeni elementi kimi. “İqtisad Elmləri:nəzəriyyə və praktika”, Bakı 2008.
5. **Bayramov Ş.V.** Postsovet ölkələrinin Avropa İttifaqı ilə münasibətləri: qarşılıqlı iqtisadi maraqlar və perspektivlər. Bakı 2011.
6. **Bayramov Ə.** Regional iqtisadi inteqrasiya :nəzəriyyə və praktika. Bakı 1997.
7. **Ş .H.НацI yev, Ə.İ .Bayramov** “Beynəlxalq iqtisadiyyat” Bakı 2000.
8. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti. “Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatının inteqrasiya yolları” Ç.M.Abbasov. Elm nəşriyyatı. Bakı - 2005. 252 səhifə.
9. **Arif Şəkərəli oğlu Şəkərəliyev** “Dövlətin İqtisadi Siyasəti: Reallıqlar və Perspektivlər”. Bakı “İqtisad Universiteti” 2009
10. **Шамседдин Гаджиев.** Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономическим развития. Киев 2000
11. **Гаджиев Ш.Г.** Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития. Киев: Экспрес-объява, 20
12. www.azstat.org
13. eu.meclis.gov.az
14. sesqazeti.az

Резюме

Современный мир экономики и отношение международной экономической системы и его развитие самое важное соответствие законом одно из законом международно-экономической интеграцией процессов можно показать в укреплении и расширении. С этой точки зрения для развития регионального и международного сотрудничества на основе национальной экономики система связи мирового хозяйства эффективное обеспечения экономике пост-советских стран социально-экономического развития стратегии составляет одно из главных направлений. На данный момент из этих контекстов для Азербайджанской Республики а так же расположенных с ним на одном континенте охватывающие и в сфере влияния интенсивного расширения и являющимся в мире одним из основных экономики и политики центром власти является европейская экономика с расширением сотрудничества (АИ) европейская экономика обеспечила эффективную интеграцию и тем самым превратилась в объективную необходимость.

Summary

The modern world economy and the attitude of the international economic system development of it is most important laws fitting for one of the laws of the international economic integration process can be shown to the strengthening and expansion. From this point of view, for the development of regional and international cooperation on the basis of national economy of the world economy to ensure an effective communication system is the economy of post-soviet countries, the socio-economic development strategy composes one of the main directions. At the moment of these contexts for the Republic of Azerbaijan, as well as arranged with him on the same continent covering and the sphere of influence of intensive expansion is the world is one of the main economic and political center of power is the European

economy with the expansion cooperation with(AI),the European economy has integrated and thereby in an objective necessity.

Referat

XX əsrin II yarısından etibarən sənaye ölkələrinin sürətli iqtisadi inkişafı,beynəlxalq nəqliyyat və kommunikasiya vasitələrinin sürətli təkmilləşməsi nəticəsində əmtəələr və xidmətlərlə beynəlxalq ticarətin güclü inkişafı baş verdi.Əmtəələrlə və xidmətlərlə beynəlxalq ticarətin və istehsal amillərinin beynəlxalq hərəkətinin qanunauyğun nəticəsi kimi iqtisadi inteqrasiya meydana gəldi.

İqtisadi inteqrasiya dedikdə,“Vahid Avropa” ideyasının reallaşdırılmasına müvəffəq olan Avropa İttifaqı(Aİ) yada düşür.Avropa ideyasının inkişafı xronologiyasının təhlili Avropa inteqrasiyasının miqyasını,tarixi köklərini və məntiqini əsaslarını müəyyən etməyə imkan verir və müasir Aİ-nin əsasında Avropa sivilizasiyasının yaranması və inkişafı fenomeninin dayandığını göstərir.Hazırda Aİ faktiki olaraq vahid iqtisadiyyat sisteminə,balanslaşdırılmış sosial siyasətə,dünyada ən böyük ümumi bazara,ÜDM-ə və investisiya mərkəzinə malik olması ilə xarakterizə edilir.

1991-ci ildə müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan Respublikasının qarşısında bir çox mühüm vəzifələr dururdu.İlk növbədə,inzibati-amirlik idarəetmə sistemindən liberal idarəetmə sistemə keçid təmin edilməli idi. Digər mühüm bir vəzifə, beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuş ümumi demokratik dəyərlərə, insan hüquq və azadlıqlarına əsaslanan vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması idi. Həmçinin, Azərbaycanın yerləşdiyi regionun geosiyasi və geostrateji baxımdan əlverişli şəraitinə malik olması onun dünyaya fəal inteqrasiyasını, həm qonşuları, həm də digər region ölkələri ilə münasibətlərində balanslaşdırılmış siyasət yürütməsini şərtləndirir.Azərbaycanın xarici siyasətinin prioritet istiqamətlərinə aşağıdakılar aid edilir:

- 1) Ölkənin müstəqilliyini, suverenliyini, ərazi bütövlüyünü, təhlükəsizliyini qorumaq və bunları beynəlxalq təhlükəsizlik sistemi ilə əlaqələndirmək;
- 2) Mənafeləri Azərbaycanın milli və dövlətçilik maraqları ilə uyğun gələn ölkələrlə daha sıx əməkdaşlıq qurmaq, müttəfiqlik etmək və bununla da, ölkəmizin beynəlxalq sistemdə mövqeyini möhkəmləndirmək;
- 3) Regionda baş verən hər hansı bir gərginliyin və ya münaqişələrin aradan qaldırılmasına səy göstərmək;
- 4) Milli iqtisadi maraqlara müvafiq xarici iqtisadi siyasət yeritmək və milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasını təmin etmək;

Bu amillərin reallaşdırılması üçün, Azərbaycanın Aİ ilə hərtərəfli əməkdaşlığının yaradılması və inkişaf etdirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Başqa sözlə, Azərbaycanın Avropa məkanına inteqrasiyanı özünün xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyən etməsi həm xarici, həm də daxili situasiyanın xüsusiyyətləri ilə şərtlənən obyektiv zərurətdən irəli gəlmişdir.

Lakin, qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycanın Avropa məkanına inteqrasiyası sadə və düzxətli proses deyildir. Belə ki, Azərbaycanın Avropaya inteqrasiyası regionun siyasi-hüquqi arxitekturasını təşkil edən dörd beynəlxalq strukturla – Aİ, ATƏT, Avropa Şurası və NATO ilə sıx qarşılıqlı əlaqələrin qurulmasını və milli maraqlar tələb etdikdə adı çəkilən təşkilatların tamhüquqlu üzvü olmasını ehtiva edir .

Qeyd olunan beynəlxalq təşkilatlar vahid bir Avropa məkanını yaratsalar da, Azərbaycanın bu strukturlara ayrı-ayrılıqda inteqrasiyası xarakterinə, intensivliyinə və formasına görə bir-birindən əhəmiyyətli şəkildə fərqlə Azərbaycan Respublikası ilə Aİ arasında münasibətlərin hüquqi əsası Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi (TƏS) ilə daha da təkmilləşdirilmişdir. Bu saziş 22 aprel 1996-cı ildə Lüksemburq şəhərində imzalanmış və onu imzalamış bütün dövlətlər tərəfindən 1 iyul 1999-cu il tarixində qüvvəyə minmişdir. TƏS əməkdaşlığı

möhkəmləndirmək üçün müvafiq mexanizmlər təmin etməklə, Azərbaycanla Aİ arasında münasibətlərə yeni təkan vermişdir. Bu Saziş siyasi dialoq, insan hüquqları, ticarət, investisiya, iqtisadi, qanunverici, mədəni və digər əməkdaşlıq sahələrində genişmiqyaslı əməkdaşlığı nəzərdə tutur. Onun əsas məqsədlərindən birini Azərbaycan qanunvericiliyinin Aİ qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması təşkil edir. TƏS-də nəzərdə tutulan əməkdaşlıq istiqamətlərinin 60%-indən çox hissəsi iqtisadi, maliyyə və ticarət sahələrini əhatə edir. Bu saziş əsasən tərəfdaşlığın məqsədləri aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdi :

- tərəflər arasında siyasi dialoqun inkişafı və bunun üçün müvafiq çərçivənin yaradılması;
- demokratiyanın möhkəmləndirilməsi və bazar iqtisadiyyatına keçidin başa çatdırılmasına yardım göstərilməsi;
- davamlı iqtisadi inkişafa nail olmaq məqsədilə tərəflər arasında ticarətin və sərmayə qoyuluşunun inkişaf etdirilməsi;
- Aİ və Azərbaycan arasında nazirlər, parlamentarilər və dövlət məmurları səviyyəsində hər il görüşlərin keçirilməsi;
- Aİ və Azərbaycan işçilərinin bərabər əmək şərtlərindən istifadə etməsi;
- maliyyə vəsaitlərinin sərbəst hərəkəti;
- intellektual, sənaye və kommersiya mülkiyyəti hüquqlarının qorunması.

Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə elmi-texniki və iqtisadi əməkdaşlığı öz ifadəsini bariz şəkildə TACİS, TEMPUS, TRACECA, İNOGATE proqramlarında tapmışdır. 1997-ci il iyulun 20-26-da Azərbaycan nümayəndə heyəti Avropa İttifaqının “TACİS” proqramı üzrə Parisdə keçirdiyi seminarda iştirak etmiş və səfər zamanı Azərbaycanda energetika sənayesinin, neft və qaz yanacaq növləri ilə təchizatın perspektivlərinə dair layihə hazırlanmışdı. Seminarda Azərbaycan nümayəndə heyətinin başlıca məqsədi hazırlanan qanun layihələrinin dünya standartlarına uyğunluğu, bazar iqtisadiyyatı şəraitində enerji resurslarının istehsalı, nəqli və paylanması üzrə nəzarəti və sərbəst

işgüzarlığının balansını nəzərdə tutulmuş qaydada təmin etməkdən ibarət idi.

Əlavə olaraq TEMPUS proqramı çərçivəsində təhsil sistemində də islahatların aparılmasına yardım planlaşdırılır. Bakı – 1995-ci ildən Azərbaycanda Avropa Birliyinin maliyyələşdirdiyi Tempus və Erasmus Mundus proqramları çərçivəsində ümumi dəyəri 6 milyon avro məbləğində 20- dən çox layihə həyata keçirilib. Tempus proqramı sayəsində, Azərbaycan universitetləri mühəndis elmləri, neft və qaz, mülki aviasiya, fəvqəladə vəziyyətlərin idarə edilməsi, ətraf mühitin mühafizəsi, iqtisadiyyat, xarici dillər, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və Avropa tədqiqatları sahələrində kurikulumlarını zənginləşdirmişlər, deyərək Tempus proqramınının Azərbaycandakı Milli ofisinin rəhbəri Pərviz Bağirov bildirib.

TRASEKA . Əsrin əvvəllərində Qafqaz və Orta Asiyada nüfuz uğrunda Rusiya və İngiltərənin apardığı mübarizəni əks etdirən “böyük oyun” ifadəsi əsrin sonunda siyasi leksikona “yeni böyük oyun” ifadəsi altında fərqli kontekstdə yenidən atıldı. Məhz buna görə də müxtəlif geosiyasi maraqların toqquşmasına deyil, ümumi maraqların əlaqələndirilməsi prinsipinə əsaslanan “Böyük İpək yolu” ideyasının ortaya atılıb, həyata keçirilməyə başlanması bəşəriyyətin qlobal problemlərinin həlli yolunda dünyanın inkişafında, yeni və nəhəng bir addım hesab edilir. Tarixi hadisələrin təbii axarı nəticəsində meydana gəlmiş və Qərblə Şərqi qırmızı tellərlə bir-birinə bağlayan qədim “İpək yolu”nun bərpaasının gələcək nəsillərin ümumi rifahının yüksəldilməsində mühüm rol oynayacağı getdikcə daha aydın dərk edilir.

INOGATE 1995-ci ildə Neft və Qazın Avropaya Dövlətlərarası Nəqliyə Avropa İttifaqının dəstək mexanizmi kimi başlandıdır. İlk mərhələdə Proqram Şərqi Avropa və Qafqazlardan Avropa İttifaqına uzanan neft və qaz boru kəmərlərinin fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur. 2001-ci ildə Kiyevdə 21 ölkə tərəfindən boru kəmərlərinin inkişafı və

möhkəmləndirilməsi sahəsində əməkdaşlığa dair “Çərçivə Sazişi” imzalanmışdır.

Azərbaycanın milli maraqları kontekstində AI inteqrasiyanın vəd etdiyi inkişaf perspektivlərini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək mümkündür:

- AI-nin daxili bazarında pay sahibi olmaqla yanaşı, Azərbaycanın İttifaqın ayrı-ayrı layihə və proqramlarında daha yaxından iştirak etmə imkanı və beləliklə də, sıx əməkdaşlıqdan inteqrasiyanın növbəti səviyyəsinə doğru irəliləmə perspektivi;

- ticari və iqtisadi əlaqələrin dərinləşdirilməsi, iqtisadi qanunvericiliklərin yaxınlaşdırılması, iqtisadiyyatların qarşılıqlı olaraq açılması, sərmayə qoyuluşu və inkişafın sürətləndirilməsinə dəstək olan ticarətdəki qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin davamlı olaraq azaldılması imkanı;

- AQS çərçivəsində imzalanan sənədlərlə müəyyən edilən, FP-də və digər razılaşdırılmış sənədlərdə yer alan istiqamətlər üzrə məqsədlərə nail olmaq üçün İttifaq tərəfindən Azərbaycan iqtisadiyyatının davamlı inkişafına dəstək ola biləcək maliyyə dəstəyinin miqdarının artırılması;

- hər iki tərəfin maraqlarına təsir edən təhlükəsizlik məsələləri üzrə siyasi dialoq və məsləhətləşmələr üçün mexanizmlərin daha da inkişafı vasitəsilə əməkdaşlığın əhatə dairəsinin və intensivliyinin artırılması;

- Azərbaycanın AI üçün əhəmiyyətinin artması fonunda AI-nin malik olduğu vasitələrdən maksimum şəkildə istifadə etməklə, ATƏT ilə məsləhətləşmələr çərçivəsində İttifaqın Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində dəstəyinin artırılmasına nail olunması;

- mədəniyyət, təhsil, ətraf mühit, elm və texnika sahələrində AI proqramlarının sayının artırılması və həmin proqramlarda iştirak imkanlarının genişləndirilməsi.